

**Gróf Apponyi Albert
hét előadása a magyar
alkotmány fejlődéséről**

K I A D V Á N Y A
BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6-

*AZ ELŐADÁSOK TARTATTAK
A MAGYAR NŐEGYESÜLETEK SZÖVETSÉGÉNEK
SZOCIÁLPOLITIKAI TANFOLYAMÁN 1923 II-VI.*

I. ELŐADÁS. Az őskori alkotmány szelleme kihatása a későbbi 'fejlődésre: a közhatalmi szervezet közjogi jellege. Szent István állam" épülete; miben tér el a középkori szárazföldi állami szervezetektől. Hanyatlás. Újjáépítési kísérlet az Arany Bullával; miben áll az Arany Bullában kicsúcsosodott akció lényege. További fejlődés az Anjou-korszakig

Az alatt a pár óra alatt, amelyet becses figyelmükből igénybe vehettek, nem lehet szándékom, a magyar közjog egész anyagát felölelni. Nincs is erre szükség. Akik annak tételei iránt érdeklődnek, megtalálják a kívánt ismereteket köz jogászaink kiváló tankönyveiben. Amit én elérni akarok, ez az, hogy közelebb hozzam önöket a magyar alkotmányfejlődés sajátos jellegének felismeréséhez, a magyar közjog történetének filozófiájához. Az önök szempontjából ez sokkal fontosabb, mint a különböző jogi tételek szabatos ismerete; mert éppen a magyar jogfejlődés sajátosságának átérése adja a jelen problémáival szemben is azt a biztos, nemzeti jellegű eligazodást, amely az állampolgári kötelességek magasabb felfogásához szükséges és ezek gyakorlásában irányít.

A magyar alkotmányfejlődés, éppúgy, mint minden nemzetnek alkotmányfejlődése, két erőtevezőnek eredője: az egyik a nemzeti géniusz eredeti alkotása, a másik a folyton beözönlő idegen befolyások hatása. A fejlődés eredetisége attól függ, hogy vajjon az első tényező bír-e több energiával, vagy pedig a második. A magyar nemzet jogfejlődésében határozottan az előbbi eset forog fenn; az idegen befolyásból származó jogintézményeket csodálatosan át bírta alakítani saját nemzeti géniusza követelményei szerint. Nemzeti fennmaradásunknak ez egyik leglényegesebb tényezője, de Európa is hasznát látta s hozzáteszem: még látni fogja, hogy így van.

Tulajdonképen tehát az a feladatom, hogy ennek a két erőnek: az őseredetiségnek és az idegen befolyásnak egymáshoz való viszonyát és az élőbbemnek túlsúlyát ecseteljem. Amennyiben sikerül ezt az anyagot ilyen szűk keretekbe szorítanom, hét előadásban akarom azt tárgyalni. Az első előadásban foglalkozni kívánok a sokszor említett két tényezőnek vajúdásaival az Árpád-házi királyok alatt. A második előadásban ismertetni kívánom azoknak egyensúlyba jutását az Anjouk korszakában a Szent-Korona tanának teljes kifejlődésében. A harmadik előadásban a mohácsi vész utáni fejlődéssel kívánok foglalkozni, kimutatván az ősi intézmények ellentálló képességét súlyos megpróbáltatásokkal szemben. A negyedik, ötödik és hatodik előadást

a Habsburg-éra alkotmányjogi jellemzésének, a Pragmatica Sanctiónak és a 48-i és 67-i átalakításoknak kívánom szentelni, természetesen nem politikai szempontból, hanem csupán annak megvilágítására, hogy ezek miként illeszkednek be a magyar alkotmányfejlődés törvényszerűségébe és folytonosságába. Végül a hetedik előadásban a mai helyzetnek közjogi analizisét akarnám nyújtani.

És most már áttérek magára a tárgyra.

Őseink legrégebb intézményeiről nem sokat tudunk és azt is csak idegen, főleg bizánci forrásokból. De ez a kevés is elegendő arra, hogy a nemzeti génusz államalkotó munkájának jellegét megállapíthassuk, hogy felismerjük azt a jellemző vonást, amely egész alkotmányos fejlődésünkön végighúzódik, nemzeti erőnk és nemzeti hivatásunk egyik legfőbb tényezőjeként. Ez a vonás a közhatalmi szervezetnek *közjogi jellege*, ellentétben az a *magánjogi* jelleggel, mely az európai, főleg germán népek középkori szervezkedését jellemzi. Itt egy kis magyarázattal tartozom, hogy ezt a főtételemet teljesen megérthetővé tegyem. Minden jog emberi viszonylatoknak kényszerítő erővel felruházott! szabályozása, valamely érdek biztos megóvása szempontjából. A magánjog az egyes emberek, vagy társadalmi alakulatok egymáshoz való viszonyát szabályozza a magánérdek szempontjából; a közjog az egyeseknek, mint közhatalmi közösségek — legfőbb csú-

csón: az állam — tagjainak viszonyát azokhoz a közösségekhez szabályozza és e közösségek szerveit és e szervek feladatait állapítja meg a közérdek szempontjából. A közjognak arról az elágazásáról, amely az államoknak egymáshoz való viszonyát szabályozza, a nemzetközi jogról itt egyelőre nem szólok; az, amit néhány szóval jellemezni iparkodtam, az a szorosabb értelemben vett alkotmányjog. Tartsuk meg elménkben, hogy a magánjog vezérsillaga a magánérdek, a közjogé a közérdek biztosítása.

Már most a népvándorláskor Európát előzőnlő germán népek ősi berendezésében ez a megkülönböztetés köz- és magánjog közt nem jut kellőképp öntudatra és kifejezésre. A magánjog szelleme uralkodik primitív állami berendezkedéseiben is. A közhatalom gyakorlása nem úgy jelentkezik, mint a közösségtől nyert megbízás, vagy a közösség érdekében teljesített kötelesség, hanem mint az illetőnek magántulajdona, egyéni jogosítványa és az ekként létesült primitív állami szervezet tagjainak alárendeltségi viszonya a szervezet fejével szemben egyéni hűség, nem pedig a közösség általános érdekével szemben elismert és teljesített kötelesség. Ez a magánjogi jellege a közhatalmak szervezésének nagyon megnehezítette nagyobb nemzeti egységek keletkezését. Ahol ilyenek mégis keletkeztek, p. o. a német birodalomban, a központi főhatalom és az alattvalók tömege közé egész sorozata

ékelődött be a kisebb hűbéruraknak, akik saját csoportjuk embereinek hűségi érzelmeit teljesen igénybe vették, úgy bogy a nemzeti egész számára alig maradt valami. A latin jellegű államokban, főleg Franciaországban és Délolaszországban a királyi hatalom már a középkorban megindította a tudatos küzdelmet a hűbéri partikularizmus ellen, mert azokon a területeken a római birodalom intézményeinek utóhatása inkább volt érezhető, mint Németországban. Mikor végre a renaissance idejében a Justinian-féle közjog fogalmai özönlöttek be a hanyatló hűbéries állami szervezetekbe, a közhatalmak magánjogi felfogása új alakot vett, a patrimoniális abszolút fejedelmi hatalom alakját, mellyel később lesz alkalmunk foglalkozni. Most nemzetünket abban a stádiumban kell szemügyre vennünk, amikor ebbe a hűbériesen szervezett Európába belecseppent, közvetlen szomszédságába, tehát közvetlen hatása alá annak a Németországnak, amely a hűbéries széttagozódásnak mintaterülete volt, és amikor vallási szempontból igen helyesen és bölcsen, ehhez a nyugathoz és nem a dekadens Kelet-római birodalomhoz simult. Mit hoztak állam szervezeti tekintetben ide őseink? Mit vettek át a nyugati szomszédoktól és mi lett e kettőnek, ősi szervezkedési eszméjüknek és az idegen befolyásnak eredője középkori közjogi fejlődésünkben?

Amit magukkal hoztak, azt abból a vérszerződésből ismerjük fel, amelyről

mindenki tud, aki a magyar történelemmel csak némileg is foglalkozott. Hogy e vérszerződés megkötésének a történelmi romantikával felékesített részievei történelmi tények-e vagy csak kegyeletes néphagyományok, az előadásaim szempontjából teljesen közömbös. A lényeg, az egykorú bizánci írók és a nemzeti hagyomány egybehangzása, úgyszintén a későbbi fejlődésben feltalálható nyomok tanúsága alapján kétségtelenül megállapítható igazság. Ez a lényeg pedig abból áll, hogy amikor a törzsfőnökök az összes törzseknek, tehát az egész nemzetnek főhatalmát Árpádra és utódaira ruházták, vele szerződést kötöttek, mely szerint a fejedelem mindenkor Árpád törzséből választandó, az egyesült erővel kivívott szerzeményekből senki ki nem zárható, a törzsek vezető egyéniségei a fejedelem tanácsából el nem távolíthatók, a fejedelem iránti hűtlenség fejvesztéssel büntetendő, a fejedelmet ellenben, ha e szerződést megszegné, örökre el kell átkozni. Ezt a vérszerződést a honfoglalás után tartott nemzetgyűlés határozatai egészítették ki, amelyek az ország területének felosztását szabták meg és valószínűleg az első közhivatali szervezetet is megállapították. Erről pozitíve csak annyit tudunk, hogy a fejedelem mellett, akit a katonai főhatalom illetett meg, a bírói hatalom külön szervezetet nyert. Ez az utóbbi mozzanat azért oly rendkívül érdekes, mert már legprimitívebb állami szervezetünkben is megjelenik a

hatalmak megoszlásának képe, ami a hűbéries állami szervezet gondolatkörének legmerevebb ellentéte. Hogy pedig az erre vonatkozó bizánci tudósítások és nemzeti hagyományok valószínűleg alapulnak, azt a nádori intézményben és ennek a királyétól független bírói hatalmában, mint az ősi gondolat logikus kifejlődésében látjuk bizonyítottnak. Az is nyilvánvaló az eddig elmondottakból, hogy az ősi magyar alkotmány a főhatalmat a nemzetgyűlésnél, vagyis az összes szabad fegyveresek szervezett tömegénél hagyta.

A kép, amely itt elénk tárul, a legteljesebb ellentétben áll azzal, amelyet a fő vonásaikban előbb ecsetelt germán szervezkedések nyújtanak. A magyar géniusz első állami szervezkedési cselekedete a közhatalmaknak *közjogi* jellegét szinte vegyülék nélkül domborítja ki. A vezér, mondjuk: az államfő, a fejedelem hatalmát a közösségtől nyeri és a közösség érdekében tartozik gyakorolni; a hűség és engedelmesség, amelyre igényt tarthat, ezen az átruházáson alapszik, tehát a közösségnek szól; a közhatalmak gyakorlása nem egyéni jog, hanem hivatal viselés. Arról is szólnak a kútforrások, hogy, a legfőbb hadvezéri joggal felruházott fejedelem mellett, vagy alatt, a legfőbb bírói tisztség külön személyre hárult.

Már most bekövetkezik a döntő pillanat, amelyben ezeknek az ősi intézményeknek az idegen befolyásokkal szoros érintkezés tűzpróbáját kell ki-

állaniok. A magyar nemzet nem maradhat állandóan elszigetelve az európai népcsaládtól, sőt azzal hadilábon állva, fennmaradásának feltétele volt, hogy valahova beilleszkedjék; ezt csak a kereszténység felvétele tette lehetővé, még pedig Géza fejedelemnek helyes ösztöne szerint, a nyugati egyházhoz való csatlakozás. Gézáat Szent István követi, II. Henrik római német császár sógora, a római egyháznak benső vallásos meggyőződéssel buzgó híve, egyébként Nagy Károlyhoz hasonlóan hatalmas egyéniség, akinek kezébe kerül a nagy átalakítás feladata. Óriási értékeket nyert a nemzet ezzel az átalakítással, de nagyokat veszthetett is, ha azoknak a népeknek politikai és államszervezeti eszméit is magáévá teszi, amelyeknek vallását elfogadta. Mert államszervezeti tekintetben őseink felette állottak a különben előbbrehaladott Nyugatnak. Ha ők a közjogi gondolatától áthatott, bármily primitív, de valóban állami szervezetükbe beözönlenni engedik a hűbéri társadalom magánjogi hatalmi szervezetét, akkor e tekintetben nem haladnak, hanem hanyatlanak, nem erősödnek, hanem gyengülnek, mert széthullanak és mint nemzet, tehetetlenekké válnak.

Szent István helyes államférfiúi fel fogása és a nemzeti génusz ereje ezt a veszélyt kikerülte. A királyság létesítése természetsszerűleg ráutalt nyugati mintákra, úgy a főhatalom hatáskörének megállapításában, mint e főhatalom közegeinek kisse-

melésében. Ámde ha Szent István intézményeit vizsgáljuk, rögtön meglátjuk, hogy ő és tudós tanácsadói ezeket a mintákat hol keresték. Nem a szász és bajor dinasztia egykorú németországi intézményeiben, hanem Nagy Károlynak darabokra tört, de nagyszerű koncepciójában. Nagy Károly nem hiába volt Frank birodalom uralkodója és a római császárság gondolatának fellevenítője. Az általa tervezett birodalmi kormányzat túlnyomóan közjogi gondolatmeneten épült fel. Császári hivatalnokok által akarta birodalmát kormányozni és nem az ő hibája, hanem a Frank-birodalom szét hullásának következménye, hogy ezekből később örökletes hűbérurak lettek.

Szent István államszervezeti gondolatai ugyanezen az eszmekörön épültek fel. Kormányzati szervezetének gerincét a várszerkezet alkotta, amelynek élén minden várban és vármegyében egy teljhatalmú királyi hivatalnok áll.

Vitás kérdés, hogy ennek a hivatalnoknak hatalma kiterjedt-e a törzsszervezetben élő nemességre is, vagy pedig ez utóbbi megtartotta-e helyi önkormányzati autonómiáját. A későbbi vármegyében ez a két szervezet összeolvadt; de a Szent István korabeli vármegye éppenséggel nem volt önkormányzati testület, hanem az összpontosított erőteljes királyi kormányzatnak helyi szerve, továbbá egy állandó királyi hadseregnek területi beosztása. Ezzel a „várjobbágyokból” álló hadsereggel a király feltétlenül rendelkezett,

holott a szabad fegyveresek (nemesek) általános felkelését csak az ország megvédésére vehette igénybe. A nemzetgyűlés mint hatalmi tényező háttérbe szorult; nem szűnt meg, megjelent a király nagy ítélkezési napjain, de csak az utolsó Árpád-házi királyok alatt lehet megállapítani részvételét a törvényhozó hatalomban. Egész általánosságban azonban meg kell jegyezni, hogy amikor a régmúlt századokról beszélünk és ezek intézményeit átkutatjuk, nem kell azt várnunk, hogy a hatalmi illetékességeknek éppoly szabatos körülírását találjuk, mint a modern államban. Valamely hatalmi tényező eltűnni látszik, aztán ismét felbukkan úgy, hogy nincs az a történelmi vagy államtudományi elmélet, amely maga mellett egyes tényekre ne hivatkozhatnék. Amit meg lehet állapítani, az csak a fejlődésnek egész karaktere és ennyi nekünk elég.

A főhatalom gyakorlásában, a törvényhozóiban is, a király mellett állott a királyi főtanács: a főpapok és udvari méltóságok gyülekezete, amely, ha Szent István alatt még nem is, de a későbbi Árpád-házi királyok alatt fokozatosan törvényszerű megállapítást nyert. A központi hatalom megerősítéséhez járult a törzsszervezetnek áttörése egy életbevágó birtokreform által, amely a királyra ruházta át a rendelkezést, az egyéni tulajdonba át nem ment és a korábbi berendezkedés szerint a törzs rendelkezése alatt maradt

vagyon felett. A király ezeket a korona javakat (később csak a tanácsos hozzájárulásával) szabadon adományozhatta és ennek az adománybirtoknak jogi természete az eredeti megszállásával egyenlőnek nyilvánított; tehát nem állapított meg hűbéri köteléket a király és az adományos közt, hanem csupán általános honvédelmi kötelezettséget.

Szent István intézményeit az eddigiek természetesen nem ismertetik teljességükben, de mégis elég érthetően jellemzik. A királyság kétségtelenül nyugati, a nemzet korábbi hagyományaitól idegen intézménykép kerül a magyar nemzet állami szervezetébe. Külső megjelenési formájában sok hasonlatosságot is mutat a nyugateurópai királyságokkal, de a dolog lényegében teljesen felveszi, sőt, hogy úgy mondjam: kiélezi a közhatalmaknak azt a közjogi jellegét, amelyet ősi intézményeinkben megtalált. És megalapozza erőteljesebben mint ez bárhol megtörténhetett, a nemzeti egységet, azáltal a kettős tény által, hogy nincs közhatalmi tényező, amely hatalmát ne a nemzeti egység képviselőjétől, a királytól bírná és viszont a szabadpolgárok összességének minden tagja egy és ugyanazon direkt viszonyban áll a királyi hatalommal. A királyi hatalom gyakorlásának közegei pedig nem önkényszerűleg szemelhetők ki, hanem hovatovább a törvény által jelöltetnek meg és a törvénytől nyerik hatáskörüket.

Nem lehet azonban tagadni, hogy a királyi hatalmon alapuló ezen új állam-

szervezetben a hűbériesség szellemének beözönlésére, a közhatalom magánjogi felfogásának beszivárgására, számos rés nyílik. Az egyensúly az új intézmények és az ősi hagyományok közt még nem teljes; hogyan is lehetne várni még egy olyan nagy uralkodótól is, amilyen Szent István kétségtelenül volt, hogy ezt a problémát egyszerre kifogástalanul megoldja? Nem ismételtetem eléggé, hogy nem szabad a múlt századok vezető szellemeinél a modern tudományos kategóriák szerint való öntudatoságot feltételezni. Az a nagy megkülönböztetés a közhatalmak magán és közjogi jellegű szervezése közt, amely a tényekben megvolt, akkor még tudományos megállapítást nem nyert, hanem a különböző nemzetek ösztönében és hagyományaiban különbözőképpen élt. Ezért nem is érvényesült azzal a szabatossággal és következetességgel, amellyel azt egy modern közjogász építené fel. De épp ebben áll ereje, hogy ösztönös volt; hogy a nemzeti génuszban gyökeredzett és ezért egyesek botlásai és a hanyatló korszakok tévelygéseivel szemben mindig újból és újból érvényesült.

Ezt a folyamatot látjuk a Szent Istvánt közvetlenül követő korszakban. A veszély magában a királyi hatalomnak formái korlátlanságában állott, amely öntudatlanul is arra ösztönözte királyainkat, hogy nyugati szomszédainkhoz hasonlóak legyenek, a nekik tett szolgálatokat a nyugati fejedelmek példája szerint jutalmazták, nagy társadalmi befolyásokat hűbérszerű kötelé-

kekkel magukhoz láncoljanak, amire az adományozási szabadságnak korlátlan volta és a hivatali szervezetnek szabatosan még körül nem írt hullámmó természete bőségesen alkalmat adott. Hozzájárult királyi pénzügyek rendezetlen állapota, a gyakori pénzzavarok, amelyek arra csábítottak, Hogy a „királyi (=állami) jövedelmek bérbeadásával nyerjenek pillanatnyi kiségitést.

Szent István intézményei ezeknek az erőknek behatása alatt közvetlen utódai alatt erősen lehanyatlottak és a magyar királyság hovatovább közeledett a nyugati államok típusához. A koronajavak túlhajtott eladományozása, egyes hivataloknak örökletessé tétele, királyi jövedelmek elzalogosítása zűrzavaros alakulásokhoz vezettek, amelyekből egy önálló hatalmi, körrel bíró oligarchia keletkezése, a ltozponti hatalom gyengülései a nemzet szétdarabolása emelkedtek ki fenyegető veszélyek gyanánt.

A nemzeti géniusz azonban erőteljesen reagált ezekre az elfajulásokra és e visszahatás eredménye nyilvánult meg az Arany Bullában.

Ha alkotmányunk ez alapvető okmányának jelentőségét kellően mérlegelni akarjuk, úgy azt ebből a szempontból kell felfognunk; hatalmas tiltakozás volt a közhatalmainkban elharpódzó magánjogi irányzat ellen, visszatérés azok őseredeti közjogi jellegéhez, amit az akkoriak teljes megértéssel így fejeztek ki: visszatérés Szent István intézményeihez.

Az Arany Bulla, tartalmának szemügyre vétele igazolna ezt a felfogást. A királyi hatalom korlátozásáról, összehasonlítva az egyidejű angol Magna Chartával, abban alig van szó. A legfőbb határozatok arra vonatkoznak, hogy a királyi jövedelmeket nem szabad bérbeadni, hogy a közhivatalokat nem szabad halmozni és örökletessé tenni, amivel hivatali jellegüket elvesztenék, hogy királyi adományok csak közérdekű szolgálatokért adhatók és az eddig voltak ebből a szempontból felülvizsgálandók. Szóval nem azt kívánják a királytól, _ hogy jogainak bármelyikéről lemondjon, hanem azt. „hogy ę jogok korlátait igenis megtartsa, de főleg, hogy azokat *magától* a törvényes hivatali szervezet útján gyakorolja. Az Arany Bulla mentette *meg* hazánkat a hűbérállam gondolatmenetébe való süllyedéstől biztosította a közjogi természetű alkotmányfejlődés folytonosságát.

Még egy szót kell mondanom az Arany Bullának leginkább közismert, hogy úgy mondjam szenzációs cikkéről: az ellentállási záradékról. Hogy őseink az ellentállásnak, mely tulajdonképpen hatalmi ténykedés, jogi alapot adtak és azt törvénybe foglalták, végtelenül jellemző a magyar nemzet gondolkozására nézve. Igaz, hogy a Magna Charta is megállapítja, sőt részletesebben szabályozza az ellentállási jogot; előfordul az más nemzetek alapvető alkotmányjogi okmányaiban is. De sehol annak akkora elvi jelentőséget nem tulajdonítanak, mint nálunk. Történelmünk nagy

„ellenállói”, egy Bocskay, egy Rákóczi a törvényes király elleni felkeléseikben nem a kényszerhelyzetre, a kétségbe esés eszközeinek erkölcsi jogosultságára hivatkoznak, hanem az Arany Bulla ellentállási záradékára. I. Lipót király az 1687-i országgyűlésen keresztülviszi ennek a záradéknak eltörlését; ezzel szemben Rákóczi ismét nem a nemzeti önfenntartás természetes jogával érvel, hanem azzal, hogy az 1687-i országgyűlés elhatározásaiban a király hatalmi pressziója alatt állott, határozatai tehát nem jogérvényesek. Kiténik ezekből, hogy mennyire idegen a magyar politikai gondolkodás az apriorisztikus, tisztán elméleti tételek után való eligazodástól. A francia géniusz ezzel ellentétben épp az ilyen általános elméleti tételeket kedveli; megszerkeszti az „emberi és honpolgári jogok nyilatkozatát” és ezen az alapon csinál forradalmakat. A magyarnak ellenben tétel szabály kell még akkor is, ha kénytelen szabálytalanul cselekedni. Nincs kevésbé forradalmi nemzet a világon, mint a magyar; a fejlődés folytonosságának meg nem szakított fonala az ő vezérgondolata; a jogi folytonosságához a tényleges megszakításokkal szemben is ragaszkodik. Nem lehet eléggé megbecsülni azt a nemzetfenntartó erőt, mely ebben a józan és pozitív gondolkodásban rejlik. Nyomait a továbbiakban fogjuk végigkísérni.

II. ELŐADÁS. Az alkotmány fejlődése a XIII. század végén, és vegyesházbeli királyaink alatt. Az oligarchia s az Anjouk küzdelmei ezzel. A banderialis rendszer és elfajulása a XV. században. A Szent Korona tana. A nép kizárása ennek varázköréből. Az ebből folyó széttagoltság következménye: Mohács.

Az Arany Bullát közvetlenül követő időszakban, vagyis a XIII. század utolsó három negyedében, egy ellenmondásokkal telített vajúdat látunk. Egyfelől, az Arany Bulla szellemének megfelelő fejlődést találunk az alkotmányos intézmények szervezése terén. A lassankint képviselati alapra áthelyezkedő, de elvileg még mindig egykamarás országgyűlés minden kétséget-kizáró módon részesévé válik a törvényhozó hatalomnak; sőt a királyi hivatali szervezet ellenőrzésének jogát is magához ragadja, a főhivatalnokokat visszaélések esetén felelősségre vonhatja, sőt az 1231. évi dekrétum értelmében magát a nádort helytelen kormányzás címén el is távolíthatja. Meg van tehát szervezve, modern műnyelven szólva, a királyi főhivatalnokoknak jogi és politikai felelőssége, a

vádaláshelyezés és a kormánybuktatás. Maguk e főhivatalok mind szabatosabb megállapítást nyernek; végül az 1298. évi »nevezetes XXIII. t.-c.« (mert már ilyenről beszélhetünk) megállapítja, hogy a királynak rendeletei csak úgy érvényesek, ha azok a törvényben megállapított királyi tanácsstagok hozzájárulásával jöttek létre. Pedig még nem írunk 1848-at, hanem csak 1298-at. Kétségtelen, hogy ezzel a tételes alkotmányfejlődéssel Magyarország megelőzte Európa összes államait, Angliát is beleértve, mely utóbbinak fölénye viszont az alkotmányos testületekre korán kifejlődött pénzügyi hatalmában nyilvánul meg. Kétségtelen az is, hogy az Arany Bulla által megindított alkotmányjogi reformtevékenység élesen kidomborítja a magyar közhatalmi szervezetnek *közjogi* jellegét. De másfelől a pénzügyi gazdálkodás és a királyi adományozások korlátozásának terén nem mutatkoznak annyira eredményeseknek az Arany Bulla intézkedései. A király adományozási jogának korlátozásai nem eléggé konkrét kifejezést nyertek, különösen pedig nincs szankciójuk. Ennélfogva nem sikerült megállítani a nagy területek eladományozásának a jogegységet áttörő immunitásokkal való ellátásnak és ezzel egy. nagybirtokos oligarchia keletkezésének folyamatát, De maguk az előbb ecsetelt alkotmányjogi reformok sem állanak szerves kapcsolatban a nyugati mintára keletkezett királyság eszmévilágával; hogy úgy mondjam: oda vannak ragasztva, de ezzel össze nem

vegyülnek; egyik a másiknak helyzetét kényelmetlenné teszi. Ez a korszak tehát még telítve van benső ellentmondásokkal a haladás és hanyatlás, a tisztulás és az elfajulás jelenségeinek kétes kimenetelű összevegyítésével.

Első előadásom végén már reámutattam arra a társadalmi folyamatra, amely az Arany Bullában foglalt reformnak dacára folyton aláassa és összedőléssel fenyegeti Szent István király államszerkezetét. Ez a társadalmi folyamat egy nagybirtokos arisztokrácia keletkezése, amely hatalmát a köznemesség szegényebb részére is kiterjeszti és így a fikció színvonalára süllyesztí a magyar alkotmánynak azt az alapvető tételét, melyet később Werbőczy erős hangsúlyozással hirdet: az összes nemeseknek teljes jogi egyenlőségét, senkitől más-tól, mint a királyi hatalomtól való függését. A baj önönmagát táplálja és így mindinkább elharapódzik; meri a királyi hatalom is kénytelen a reális társadalmi tényezőkre támaszkodni és így közel állottunk ahhoz a veszélyhez, hogy közte és az oligarchia közt közelebbi viszony fejlődik, mely a király és a nemzet összessége közé beékelődik és a hűbériességre emlékeztető állapotokat teremt.

Ekkor lépnek a magyar trónra az Anjou-királyok. Gondviselészerű tény, hogy egy francia és olasz eszmekörben élő dinasztíából kerültek ki e sorsdöntő korszakban Magyarország királyai. Mert a latin világban a XIII. század vége felé már megindult volt a

királyok küzdelme a nemzeti egységért, a hűbéri oligarchia ellen. Az új dinasztia tehát lelkileg fel volt készülve a Magyarországon megoldandó feladatra és, ami fő, két kiváló uralkodót, mindegyikét hosszú uralkodással, adott hazánknak.

Rövidre szabott előadásaim szűk kerete nem engedi meg, hogy történeti részletezéssel adjam elő az Anjou-királyok nagyszabású reformtevékenységét. Csupán az eredményeket összegezhetem, amint azok Nagy Lajos uralkodása alatt teljesen kifejlődtek. Mert ezt a reformtevékenységet sem kell úgy képzelni, mint p. o. a francia forradalom alatt egymást követő, a teljes kidolgozottság igényével fellépő és gyorsan elenyésző, többé-kevésbé elmés alkotmányozó kísérleteket. A XIV. század nagy magyar alkotmányformja egyes intézkedésekből született, nem minden tapogatózás nélkül, melyek konkrét bajokat akartak orvosolni; de, mivel helyes ösztönből és államférfiúi genialitásból eredtek, a szeget fején találták és rendszerré fejlődtek. Róbert Károly még azzal kísérletezett, hogy az Arany Bulla értelmében, az eladományozott várföldeket visszavegye és így legalább részben gyengítse az oligarchák hatalmát. De csakhamar kitűnt, hogy ezen az úton szambavehető eredményt nem lehet elérni. Ennek a kísérletnek helyébe lépett tehát a nemesi birtokjognak az a reformja, amely jogtörténelmünkben az ősiség neve alatt ismeretes, mely ellen a 48-iki nagy nemzedék ve-

zérférfiai, élükön Széchényivel, erős küzdelmet folytattak, mert a modern közgazdasági élet követelményeinek nem felelt meg, mely azonban évszázadokon át a nemesi rend, az akkori alkotmányos értelemben vett nemzet fennmaradásának egyik erőssége, az oligarchia tér foglalásának erős gátja volt. Ez az ősiségi rendszer megalapozását abban a jogi tételben találta, mely szerint minden nemesi földtulajdon joga a Szent Koronában gyökerezik és ennek folytán a Szent Korona képviselőjének beleegyezése nélkül el nem idegeníthető, sem élők közt, sem végrendelkezés útján, mert ahhoz a tulajdonos nemzetsége minden tagjának öröklés útján joga van. A koronának fő tulajdonjoga azonban nem állapított meg a király és a mindenkori birtokos közt hűbéri jogviszonyt, mert a főtulajdonos akkor már nem a király, hanem a Szent Korona volt, aminek magyarázatára rögtön áttérünk. De helyreállította ősi alkotmányunknak azt az alapvető érvét, mely szerint a teljesen szabadok, a nemesek, rangkülönbség nélkül a királyhoz, mondjuk már ezentúl: a magyar Szent Koronához, égy és ugyanabban a viszonyban állanak; mert lehetetlenné tette, Hogy bármely más tényező birtokjogi szempontból belefurakodhasson a korona és a legigénytelenebb nemesi birtok tulajdonosa közé.

Ez a birtokjogi reform volt az alkotmányjogi reformnak nélkülözhetetlen gazdasági és társadalmi megalapozása.

Maga az alkotmányreform pedig a

magyar Szent Korona tanának teljes ki-fejlődésében, összes törvényeinkbe és jogszokásainkba való beillesztésében áll.

Hogy ez a tan mikor és miként ke-letkezett, hogy mikor és miként vált általánosan elismert közjogi tétellé, azt felkutatni a történetírónak feladata. Én itt csak mint befejezett ténnyel fog-lalkozom ezzel és döntő jelentőségét próbálom kifejtetni.

Megemlítettem már, hogy Szent Ist-ván királyságába bölcs királynak min-den igyekezete mellett, hogy annak a nemzeti hagyománnyal egyező alapot adjon, mégis idegen test volt a nem-zet életében, mely az összes közhatal-makat, amint azok, ha nem is kiépí-tett szervezetben, de a nemzeti köztu-datban éltek, magába felszívta. Láttuk az előbbiekből, hogy ezek a szuny-nyadó erőtényezők lassankint ismét életre keltek, a királyi hatalmat bizo-nyos pontig korlátozták, de vele szer-ves egészen összeolvadni nem bírtak. Ezért az első előadásom végén emlí-tett részleges alkotmányreformok, bár-mily szépek voltak is önönmagukban, a közhatalmak szabatos működését nem biztosították. Szent István műve még mindig a betetőzésre vár, a nyugati in-tézmények és az ősi magyar politikai hagyományok kiegyenlítése még prob-léma volt.

Ennek a problémának megoldását, ezt a végleges kiegyenlítést. Szent István műve, betetőzését, hozta a magyar Szent Koronának jogintézménnyé vált elme léte.

E tan lényege abból áll, hogy a főhatalom birtokosa a Szent Korona, nem a király, sem az országgyűlés, hanem a Szent Korona. A Szent Korona pedig micsoda? Összefoglalása a nemzeti élet minden hatalmi tényezőjének egy szerves egésze. A Szent Korona jogában gyökereznek a királyi jogok és a teljesen szabadoknak minden közjogi és magánjogi jogosítványai. A Szent Koronának feje a király, tagjai a teljesen szabadok mindegyike, és a teljesen szabadokból alakult minden egyházi és világi, politikai és önkormányzati testület. Mindezeknek joga a királyé és a legcsekélyebb teljes jogú szabad emberé, ma: minden állampolgáré, egyaránt szent és sérthetetlen, mert ugyanabból az ősi jogból táplálkozik. Minden közhatalom a Szent Korona nevében gyakoroltatik; minden nemesi birtokjognak a Szent Korona a forrása, ami kizárja a hűbéri kötelék keletkezését, mert a főtulajdonos nem egy egyén, hanem egy elv, amelyet nemzetnek, vagy államnak is nevezhetnénk. Igaz, hogy a király adományoz, de nem a maga személyes jogán, hanem mint a Szent Koronának legfőbb végrehajtó küzege. A Szent Korona tagságával összekötött köteleességek pedig a Szent Koronával szemben állanak fenn, melyet a király bizonyos vonatkozásokban képvisel. Ez az elmélet minden nehézség nélkül beilleszkedik a demokratikus átalakításba is”, csupán az szükséges, hogy a „teljesen szabadok”, a nemesek helyébe minden állampolgárt tegyünk. Bennefoglaltatik a királyi ha-

talomnak e törvény által való korlátozottságra, gyakorlásának törvény által való szabályozása is. Utat nyit minden haladási és fejlődési lehetőségnek; a királyi jogok és a népjogok közt olyan csodálatos szolidaritást állapít meg, hogy egyik a másikat meg nem sérteti anélkül, hogy önmagát meg ne sebezze. Megvallom, hogy mindig növekedő, bámulattal állok a magyar nemzeti génuszhoz e csodálatos alkotása előtt, melynek párját egyetlen nemzet történetében sem találom; mely a középkorok érthető nyelven tudta az állam fogalmát kifejezésre hozni, amikor annak sejtelve más nemzeteknél még alig derengett és később is egyedül a fejedelmi abszolutizmus alakjában kísérletezett. A gyakorlati államférfi bölcseségének és egy egészséges mysticizmusnak, amilyent a nemzetek élete nem nélkülözhet, olyan vegyülékét szemléljük a Szent Korona tanában, mely eleget tesz a gyakorlati és az érzelmi élet összes követelményeinek. És ebben áll egyik fő ereje. A legveszedelmesebb álbölcsesség azoké az úgynevezett gyakorlati politikusoké, akik a lélektani momentumokat lekicsinylik, holott azok épp olyan realitások, sőt ellenállhatatlanul működő építő vagy romboló realitások, mint akármilyen anyagi hatalmi tényező.

Külön fejezetet kellene szentelni annak a hatásnak, amelyet a Szent Korona tana a magyar nemzeti lélekre gyakorolt. A királyság intézménye, alkotmányunk boltozatának ez a záróköve, tőle nyerte népszerűségét és pá-

ratlan tekintélyét; a magyar királyhűség tőle veszi jellegét, mely azt megkülönbözteti akár a Stuart-korbeli angol, akár a későbbi francia legitimizmustól. Ez utóbbiak egyoldalú királyimádások, esetleg a nemzeti jogok kultuszának ellenére is; a magyar királyhűség ilyen ellentétet és egyoldalúságot nem ismer, hanem a hűség a Szent Koronához, melyben királyi és népjogok felbonthatatlan szerves egységgé összeforrasztvák, melynek nimbuszát azonban a király, mint a Szent Korona feje, elsősorban képviseli és személyesíti.

Más nemzetek túlszárnyalhattak minket a tudomány, a technika, a gazdasági élet mezején; ennek is megvan a maga oka, amely nem holmi inferioritásunkban, hanem kivételesen nyomasztó külső körülményeinkben rejlik. De helyes alkotmányozó ösztönben, az állami élet lényegének felismerésében és működése feltételeinek megállapításában nem előzött meg minket senki, sőt mi előztünk meg mindenkit.

A magyar államhatalomnak közjogi alapokon való szervezése a Szent Korona tanának jogintézménnyé alakulásában betetőzést és teljes biztosítást nyert: kellő időben. Mert már Nagy Lajos alatt kezdtük a reánk zúduló török hatalom súlyát érezni és kérdés, vagy nem is kérdés, hogy mi lett volna belőlünk, de mi lett volna Európából is, ha az a félelmetes hódító hatalom, ameddig teljes energiával bírt, nem találja útján a közjogi

alapokon egységesen szervezett magyar nemzetet, hanem itt is csak egy dekadens bizánci állami képletet, vagy pedig egy, nyugati minta szerint, hűbéruralmakra szétbontott országot talál maga előtt. A magyar nemzeti géniusz midőn saját államát erőteljesen és ellentállóképesen szervezte, nemcsak önönmagáról gondoskodott, hanem a Gondviselés eszköze volt a keresztény Európa megmentésére.

Legmélyebb süllyedésünk e szomorú napjaiban jólesik ezekre visszagondolni és világhivatásunk tudatából a felemelkedésre erőt meríteni.

Ámde a fénynek itt sem hiányzott az árnya; a nagyszerű államjogi átalakulás magában foglalta a lehanyaglás egyes tényezőit, melyek ellen csupán a reformtevékenységnek folytonossága által lehetett volna küzdeni. Ez a folytonosság pedig elmaradt, főleg azért, mert a királyi hatalomban nem volt stabilitás, sőt sajnálatos kapkodás mutatkozott annak betöltésében. Csodálatos fátuma az a mi történelmünknek, hogy legnagyobb királyaink: Szent István, Nagy Lajos, Hunyadi Mátyás nem hagytak maguk után fratódot és így nem tudták biztosítani a megkezdett mű következetes folytatását. A Szent Korona alkotmány mégis annyira ellentállónak bizonyult és annyira befejezett volt, hogy annak lényegét a felburjánzó elfajulások nem bírták megtámadni és hogy ereje mind mai napig érvényesül.

Ha keressük az elfajulás azon csi-ráit, melyek a Szent Korona tanában

ki voltak fektetve, úgy főleg két mozanatra akadunk. Azok egyike abban nyilvánul meg, hogy, amennyire gátat vetett a birtokarisztokrácia túltengésnek az ősiségi rendszer (amelyről az imént szóltunk), másfelől annyira előmozdította azt a földbirtokhoz kötött honvédelmi rendszer, az úgy nevezett banderiális rendszer, melynek folytán természetesen nagyobb súlyra tettek szert azok a gazdagabb földesurak, akik nagyobb bandériumot voltak képesek kiállítani; ezek azután birtokuk területén széleskörű immunitásokban részesültek, a hatalmasabbak köztük grófi címmel is ruháztattak fel. Jogállásuk folyton hullámzott; a törvényhozás kiváltságos helyzetüket hol elismerte, hol (pl. az 1495. dekrétumban) megszüntette; de folyton kísértgetelt a királyi hatalomtól többé-kevésbé független hatalmak keletkezése. Még a király sem volt mindig képes ezekkel a hatalmasságokkal az ország védelmére feltétlenül rendelkezni. Mikor pedig a kiskorú László király helyett egy kormányzó vezette az ország ügyeit, bár az a kormányzó Hunyadi János volt, és a török veszély közvetlenül fenyegette az ország határait, a banderiális had szervezet majdnem egészen felmondta a szolgálatot; Hunyadi János utolsó nagy győzelmét Nándorfehérvárnál nem az ország, banderiális hadszervezetével, hanem, a Kapisztrán János által toborzott kereszties hadakkal vívta ki. Madártávlatból nézve a dolgokat, a királyi hatalomnak a trón betöltésével összekötött bizonytalansá-

gok folytán beállott hanyatlása hatott bénítólag a Szent-Korona tanának teljes erőkifejtésére. A második sötét árny a jobbágyság intézményének megőrzítése. Az a grandiózus nemzetszervezeti kép, amelyet a Szent Korona tana élénkbe tár, egy társadalmi réteggel végződik: a nemességgel és egyéb kiváltságosakkal. Ami az alatt nyüzsög, a jobbágyság tömege, alig részesül áldásaiban, nem tartozik a közjogi értelemben vett „nemzethez” (populus), hanem csak „nép” (plebs); nem tagja » Szent Koronának, hanem, azzal csupán földesura által függ össze, akinek szinte korlátlan uralma alatt áll és csupán a legvastagabb visszaélések esetén kereshet oltalmat a vármegyénél és a királyi hatóságoknál. Egész addig a vastag vonalig, mely a kiváltságosokat a plebslől elválasztja, az állam felépítménye teljesen közjogi, a kort megelőző szinte modern képet mutat; a vonal alatt a közhatalmi jogoknak a földbirtokhoz, tehát egy magánjogi viszonylathoz való kötöttségét találjuk, azaz: tisztán magánjogi jellegű uralmat, de a kölcsönös személyi hűség azon erkölcsi köteléke nélkül, amely a középkori germán hűbéri intézményeknek rokonszenves vonása. E tekintetben a helyzet XIV. századtól kezdve a Szent István-korabeli intézményekhez képest nem javult, hanem rosszabbodott. Ez-, zel be volt fejezve a nemzet szétagolt-sága, melynek keserű következményeit a magyar történelemből mindnyájan ismerjük. A XVI. század elején, annak a fényes, de utóhatás nélkül maradt

epizódnak dacára, melyet Mátyás király uralkodása alkot, a következő kép tárul elénk: az előbb említett vonalon felül hanyatló királyi hatalom, versengés a köznemesség és a főurak közt; a vonalon alul egy lázongó tömeg, melynek szenvedélyei az 1514-iki parasztlázadásban ki is törnek. A lázadást elfojtják, de kiengesztelésre senki sem gondol, hanem csak a megtorlásra. A szociális szakadék mind mélyebb lesz, mert, amennyire edző *jog*-hoz való ragaszkodás, épp annyira demoralizáló az *előjog* kultusza, melynek élvezete annak érzetében áll, hogy másnak nincs. Ilyen körülmények közt a mohácsi vésznek be kellett következnie és a nemzetnek nem lehetett ereje, hogy annak következményeivel szembeszállhasson. Bekövetkezett a darabokra hullás, a török és az idegen uralom; minden elveszettnek látszott. De a Szent Korona tanának ősi erejét ezek az iszonyú megpróbáltatások sem bírták megtörni. Tovább élt a lelkekben és előkészítette azokat az újjászületésre, egy viszontagságteljes fejlődési processuson át. Erről szólni lesz következő előadásom feladata.

III. ELŐADÁS. Az alkotmány fejlettségi stádiuma a mohácsi vész idején; Werbőczy közjogi tanítása; elmélet és valóság. A Habsburguralom alkotmányjogi jelentősége 1. Lipót királyig; kölcsönös meg nem értés a közhatalmak közjogi vagy magánjogi felfogása miatt Az alkotmány működése ebben az időszakban; a rendiség gondolkörének beözönlése.

Az előbbi előadásomban megemlítettem, hogy a Szent Korona tanára alapított alkotmányfejlődés egyensúlyát megzavarta a királyi trón betöltésében beállott ingadozás és ennek folytán a királyi hatalom működésében való következetesség hiánya. Ennek a jelenségnek azonban mélyebben fekvő okai voltak. A török veszély nyomása alatt őseink az Anjou korszak vége után mindig olyan királyt kerestek, aki más országok felett is uralkodott, akitől tehát saját hazánk védelmére hatályosabb segítséget lehetett várni. Ez a gondolat, akár helyes volt, akár helytelen, aminek vitatásába itt nem akarok bocsátkozni, domborodik ki a személyi intrikák, pártoskodások és korrump befolyások visszatetsző szövedékéből, mely a királyválasztásokat többnyire körül-

fonta. Ez vezette annak a pártnak jóhiszemű részét is, mely a mohácsi vész után a Habsburg-házat hívta a magyar trónra. Most már foglakoznunk kell azzal a befolyással, amelyet ennek a dinasztíának uralma, alkotmányfejlődésünkre gyakorolt. De ezt megelőzően néhány futó vonással meg kell világítanom azt a stádiumot, amelyet az alkotmányfejlődés a Habsburgok trónrajutása idején elért. Szerencsére elsőrendű összefoglaló képet nyernünk erről Werbőczynek Hármaskönyvében, amely éppen abban az időben jelent meg és amelynek állam jogi tételével kívánok röviden foglalkozni.

Werbőczy államjoga a Szent Korona tanán alapult és annak következményeit vont le mind a közhatalmak szervezetének, mind a rendi szervezetnek terén bámulatos precízióval. A királyi hatalmat a következő szavakkal jellemzi: „Miután pedig a magyarok a Szent Lélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak és őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek és következésképen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtokadományozásnak jogát s teljes hatalmát, az uralkodással és országlással együtt a közönség a maga akaratából és hatalmából e birodalom szent koronájának joghatósága alá helyezte és következésképen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva ő tőle ered minden nemesítés és

e két dolog mintegy a viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet, s egyik a másik nélkül nem történhetik. Mert a fejedelmet is csak nemesek választják és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká és ékesíti nemesi méltósággal.”

Íme a Szent Korona tana, királyi és népjogok elválaszthatatlan szerves összeköttetése, az államnak már a középkorban létesült olyan szervezete, aminőnek megteremtése az európai szárazföldön kizárólag a magyar nemzeti géniusznak sikerült.

Persze, mint már mondtuk, ez a fejlődés lefelé csak addig a bizonyos vonalig jut el, amelyen alul a közhatalmak helyi szervezésének magánjogi jellege uralkodik, a jobbágyság vonaláig. De, midőn ezt újból megállapítjuk, meg kell állapítanunk azt is, hogy csak e vonal kitörlésére volt szükség a célból, hogy az egész nemzet a nagyszerű épületbe bevonulhasson.

A klasszikus tömörséggel és teljes jogászai öntudatossággal előadott alaptanból Werbőczy a következő nevezetes tételeket vonja le:

A törvényhozói hatalom megoszlik a király és a nemzet közt akkép, hogy mindkét fél törvényhozásnál kezdeményező joggal élhet;

a törvény mindenkit kötelez, a királyt is; a király kibocsáthat ugyan rendeleteket, de csak a törvény korlátain belül;

éppúgy minden helyi önkormányzat az általános törvény hatalma alatt áll, minden kiváltság, egyéni, vagy testületi, törvény által megszüntethető;

a nemesek közt a nemesi kiváltság és szabadság tekintetében nincs különbség „az összes prelátus, báró és nemes urak és ugyanazon nemesi kiváltságnak örvendenek.”

A kép, amely ezekben élénk tárul, szinte egy, modern alkotmányos államnak képe. Ámde a valóság, sajnos, távol állott ettől a tökéletes elmélettől. Az egész nemességnek, a közjogi értelemben vett nemzetnek, Werbőczy által hangsúlyozott egyenjogúsága az, amit némi ellenmondásszerűen, de a nemesek nagy száma miatt nem egészen alaptalanul nemesi demokráciának neveztek: azt már Werbőczy idejében hatalmas társadalmi tények és az ezekből keletkező jogszokások áttörték. Werbőczy csak három országos rendet ismer: a nemességet, a városit és a jobbágyságot; tényleg a nemesség sorából már régen kiemelkedtek azok, kik hatalmasabb bandériumokkal bírtak és amint láttuk néha grófi címmel is ékeskedtek. Az országgyűlés elvileg még mindig egyetlen gyűlés volt: az összes nemesek gyűlése. Tényleg azonban már a XV. század második felében szokássá vált, hogy csak a hatalmasabb urak jelentek meg személyesen, a kisebb nemesek pedig a körükből valamely módon megválasztott kiküldöttek útján. Amazok, a hatalmasok, a főrendek, (bár ez a minőség jogilag megrögzítve még nem volt) külön gyű-

lekeztek és a kisenesség kiküldöttei, sőt néha még a köznenességnek nagy tömege is, szintén külön üléseztek; a kétkamara rendszer szinte magától fejlődött ki, míglén 1608-ban törvényes elismerést és szabályozást nyert.

A kép teljessége kedvéért meg kell emlékeznen arról, hogy a vármegyei önkormányzat ekkor már erősen ki volt fejlődve.

Ez volt a magyar alkotmányosság-nak képe, amikor a Habsburgok uralomra jutottak. Ugyanekkor az egész európai kontinensen diadalmasan bontakozott ki a középkori rendi alkotmányok romjain a fejedelmi abszolútizmus. A görög és római világnak felébredt kultusza a római jognak nemcsak tudományos ápolására terjedt ki, hanem különösen a Justinian-féle közjognak, a császári abszolútizmus intranzigens kodifikációjának, behatolására az állami szervezetekbe. De oda éppen csak a fejedelmi abszolútizmus gondolatát vitte be, a főhatalom közjogi felfogása nélkül; ez magánjogi természetű maradt, t. i. egyéni jog, nem pedig közhivatal és, ha nem is egészen korlátlan, de a maga körében más szabályt mint az egyéni önkényt nemismerőé. A régi rendi intézmények formailag nem szűntek meg; hiszen mlég Franciaországban is elméletileg meg voltak a „közrendek”, (états généraux) a forradalom idejéig, csak összehívásukat mulasztották el a királyok; és amikor XVI. Lajos 1789-ben magát erre elhatározta, a szervezet készen állott, csak mozgásra kellett

indítani. Országról országra különbözött tehát a rendiség maradványainak hatalmi állása. De ott is, ahol még némi hatáskörük maradt, ez a hatáskör teljesen különvált a fejedelmi hatáskörtől és az állami élet a szabályozatlan fejedelmi és szabályozott rendi hatásköröknek dualizmusából állott. A rendekhez fordultak pl. néha külön subsidiumok, vagy fegyveresek kiállítására végezt és amit a rendek megszavaztak, annak szervezésére és alkalmazására befolyásuk is volt. Ellenben a fejedelem korlátlan önkénnyel tetszése szerint állapította meg azt a hivatali szervezetet, amelynek segítségével hatalmát gyakorolta és, minden idegen beavatkozás nélkül rendelkezett mindazokkal a közjövedelmekkel, amelyek nem eredtek egyenesen rendi megszavazásból. Ez az úgynevezett patrimonialis fejedelmi jogok rendszere, mely sok helyen teljes fejedelmi abszolutizmust jelentett, de ott is, ahol a rendi szervezetek bizonyos hatalmi kört megtartottak, és a fejedelmi hatalmat bizonyos pontig korlátozták, azt eredményezte, hogy e korlátokon belül a fejedelem semmi idegen beavatkozást el nem tűr.

A fejedelmi hatalomnak e patrimonialis magánjogi felfogásban éltek a Habsburg uralkodók; másféle állami szervezetről sejtelmük sem volt. A Szent Korona tanán felépült magyar állami szervezet pedig, mely a fejedelmi és a nemzeti (mondjuk rendi) jogok organikus összefoglalásán alapul, mely a királyi jogok gyakorlását

is törvény által szabályozza és a törvénynek alárendeli, a király hivatali szervezetét törvénnyel állapítja meg s a király és az országgyűlés közt megosztott törvényhozói hatalomnak minden alárendelt, ennek a patrimoniális dualisztikus, anorganikus állami fel fogásnak éppen ellenlábasa volt.

Ez a nyitja a félreértéseknek, vagy mondjuk helyesebben: a meg nem értések azon sorozatának, amely a magyar nemzet és a Habsburg uralkodók közt kezdettől fogva előállott, Ez, és még valami, politikai természetű, amit később fogok futólag érinteni.

A magyar közfelfogás, a Bach-korszak tapasztalásait hátrafelé vetítve, a magyar nemzet és a Habsburgház ellentéteit a dinasztianak birodalma egységesítésére irányuló törekvéseiből magyarázza, mely természetesen ös szeütközésbe kerül a magyar függetlenségi öntudattal. De ez a magyarázat csak I. Lipót korától kezdve felel meg a történelmi tényeknek; az ezt megelőző másfél századra vonatkozólag történelmi tévedés. Igaz ugyan, hogy a dinasztia birtokállományának feloszthatlanságát már II. Ferdinánd mondta ki, de mivel ennek a magyar közjog és a magyarországi kormányzat terén nem mutatkozott hatása, a mi szempontunkból az egységesítő politikát I. Lipóttól származtatjuk le. Ebben az első másfél században, ha a vallásháborúkat, mint egész különleges forrásból származó s az alkotmányjoggal nem szükségkép ös szeütközéseket elimináljuk, az

ellentét semmi máson nem alapul, mint az állami szervezetnek két egészen eltérő, egymást kizáró felfogásán, amelyek egyike a fejedelmé, másika a nemzeté volt. Az első Habsburg uralkodóknak annyira nem volt eszük ágában egész birodalmukat egy magasabb állami egységgé tömöríteni, hogy még saját örökös tartományaikon is gyakran osztozkodtak. Arra sem volt öntudatosan eltökélt szándékuk, hogy a magyar alkotmányt megtámadják; egyszerűen meg nem értették és a tartományaikban „még vegetáló” rendiség sablonját alkalmazták reá. Azt tudták — hiszen nem lehetett észre nem venniük —, hogy a magyar rendek hatalmi állása jelentékenyebb, mint amivel a — szerintök — hasonló intézmények örökös tartományaikban rendelkeztek. De azt sehogy sem tudták megérteni, hogy ezek a magyar rendek még a fejedelmi jogkörnek miként való gyakorlására, a fejedelmi hivatalok szervezésére is befolyást akarnak gyakorolni. Ebben túlkapást láttak, éppúgy, a hogy a rendek is szükségkép az alkotmány megtámadását ismerték fel abban a fejedelmi önkényben, amely a törvényes hivatali szervezetet félretéve magyar ügyeket is idegen tanácsadókkal intéztetett. Pedig ennek szándéka nem forgott fenn, hanem egyszerűen az a kényelmi felfogás, amelynek folytán pl. valamely nagy úr különböző helyen levő jószágait egy központi igazgatással és közös központi szervekkel vezetteteti. Itt élesen kidomborodik a fejedelmi hata-

lomnak magánjogi felfogása, mely azt teljesen saját tetszése szerinti módon gyakorolja, szemben annak azon közjogi felfogásával, mely gyakorlásának módját törvénnyel szabályozza. Ha a Habsburgok uralkodásának ezen első korszaka alatt keletkezett összeütközéseket szemügyre vesszük, akkor, amennyiben azok alkotmányjogiak és nem vallásháborús természetűek, mindig rá fogunk találni a két alapfelfogás összeférhetetlenségére és az ebből eredő kölcsönös meg nem értésre, mert a közjogi tudomány ezeket az ellentéteket akkor elméletileg még meg nem állapította és így nem volt tényező, amely a két félnek az ellentéteket megmagyarázza, a megnemértés okát velők megértesse, aminek folytán a kiegyenlítés lehetősége is hiányzott.

Az uralkodói hatalom és a rendi jogkör e kétféle felfogásának mintegy iskolapéldájaként álljon itt két párhuzamos eset I. Ferdinánd uralkodásának idejéből, melynek önmagában véve nem volt nagy jelentősége, de a kölcsönös megnemértést megkapó módon világítja meg. Az 1545. évi országgyűlés határozatainak 42-ik cikkében a rendek azt a követelményt állítják fel, hogy a királyi jövedelmek (tized, kisebb haszonvételek stb.) a végek megerősítésére fordíttassanak, azokból semmi az ország határain kívül ne használtassák fel és kezelésük nem idegen, hanem magyar pénztárnokra bízassék. A rendek, a maguk felfogása szerint, mely a magyar Szent Korona tanában gyökerezett, kétségtel-

len jogkörükben jártak el, midőn a király kezén levő közjövödelmek és azok mikénti kezelése iránt határoztak. Ferdinánd ellenben itt túlkapást, saját jog-körébe való illetéktelen beavatkozást lát, mert, úgymond az országgyűlési végzésekre adott válaszában 14-ik pontjában, a király *csakúgy mint más ember* (ut alius quis pium) kell hogy élvezze a saját jövedelmei felett való rendelkezésnek és azok kezelésére hivatalnokok alkalmazásának jogát. íme a fejedelmi jogkör magánjogi felfogásának szinte naiv módon való feltárása; a királyi jövedelmeket olyanoknak tekinti, mint minden más ember magántulajdonát, mely idegen befolyást nem tűr. A rendek viszont itt természetesen csak fejedelmi önkényt láthattak, pedig mind a két fél jóhiszeműleg járt el, de ellentétes, a másik által meg nem értett alapfelfogásból kiindulva. Véletlenül két év múlva következik ennek a tipikus esetnek ellenpróbája. A rendek az 1547. évi országgyűlésen a végek megerősítésére rendkívüli adót szavaznak meg, végzésükben szabatosan megjelölik a célokat, amelyekre ez az adójövedelem fordítandó és e határozat végrehajtására két kincstárnokot választanak. Ferdinánd válaszában mindezeket a rendelkezéseket köszönettel tudomásul veszi, jóváhagyja és csupán két kezelőtisztet rendel a rendek által megválasztott kincstárnokok segítségére. A rendek bizonyára csodálkoztak a királynak illetően előzékeny magatartásán és nem tudták össze-

egyeztetni két év előtti ridegségével. Pedig ő következetes volt önmagával; mert az első esetben királyi jövedelmekről volt szó, melyeket magántulajdonának tekintett, most pedig a rendek által megszavazott segélyről, mely felett, az ő felfogása is a rendek rendelkezettek és a királyt csak a jóváhagyás illette meg.

El kell azonban ismernünk, hogy abban a korszakban az uralkodóknak saját jogkörükről táplált magánjogi felfogása nem maradt hatás nélkül alkotmányos fejlődésünkre. A rendi hatalmat tényleg szembe állította az uralkodói hatalommal, mint két elkülönített hatalmi tényezőt és a rendek ki nem kerülhették, hogy ezzel a felfogással számoljanak, amivel némileg megbomlott a közhatalmak azon organikus egysége, amely a Szent Korona tanában testesült meg. Csak így magyarázható meg, hogy még későbbi közjogi tudományunkba is behatoltak olyan elméletek, amelyek a király és nemzet közt kötött szerződésekről beszélnek és pl. a Pragmatica Sanctiót is ilyennek minősítik. Csak az 1848. évi alkotmányreform állította helyre alkotmányos életünkben a Szent Korona tanának teljes érvényesülését, de „a szerződési elmélet mégis átment magának az 1867. XII. t.-c.-nek szövegébe, talán azért, mert alkalmas és általánosan érthető formulát szolgáltatott a nemzeti jogok megvédésére.

De itt be kell iktatnom a kölcsönös megnemértésnek azt a második politikai természetű mozzanatát, amelyre

előbb reámutattam. Azoknak a jóhiszemű és hazafiasán gondolkozó része, akik Ferdinándot a magyar trónra hívták, ezt abban a reményben tette, hogy a Habsburgház óriási hatalma rendelkezésükre fog állani a törököktől való felszabadulás céljából. Csalódtak. A Habsburg-dinasztia nagyszabású világpolitikájában, melyet a katholicizmus domináló helyzetének fenntartása és a francia király okkal való versengés a világoralomért állapított meg, az a darab Magyarország, amely felett uralkodtak, rendkívül alárendelt szerepet játszott és nem volt, aki nekik e felfogásuk tévességét megmagyarázta volna; mert viszont Magyarországnak legkiválóbb elméi közt sem találkozott senki és az adott viszonyok közt alig is találkozhatott, akit a Habsburg-féle világpolitika a legkisebb mértékben érdekelt volna. A Habsburg-mentalitás és a magyar mentalitás közt csak a vallási összeütközésekben kínáltak érintkezési pontok, de ezek még egy Pázmány Péter alatt is, hogy úgy mondjam, lokalizálva voltak s ennek folytán a nemzeti ügynek hasznára legfeljebb negatív irányban válhattak, amennyiben bizonyos hatalmi túlkapásokat megakadályoztak.

A helyzet tehát az alkotmányfejlődés szempontjából egyenesen kétségbeejtőnek látszott. A nemzeti élet kettészakadt. Erdély, bár az erkölcsi kapcsolatok közt és Magyarország közt soha meg nem szűntek, külön fejlődési irányt vett. Abban a Csonka-Magyar-

országban pedig, amelynek az alkotmányos élet folytonosságát kellett volna képviselni, abból, a legjobb esetben, kikapcsolódik az idegen fogalmak uralma alá jutott királyi hatalom és ezáltal a többi tényezők is meg vannak bénítva mozgásukban, sőt beletolatnak a rendiség fogalmai szerint való eljárási szokásokba. Semmi sem bizonyítja fényesebben a Szent Korona tanára alapított magyar alkotmányosság életerejét, mint az, hogy túlélte a megpróbáltatásnak és elhomályosulásnak ezt az idejét, valamint azt a későbbit is, midőn a fejedelmi hatalom több ízben tudatosan támadásokat intézett ellene. Nem feladata előadásaimnak, hogy e támadások lefolyását és visszautasítását ecseteljem; fel kell tételeznem, hogy azok történelmét t. hallgatóim nagyjából ismerik. Nekem csak az eredményekkel van dolgom és azokkal az erkölcsi erőkkel, amelyeknek ezeket köszönhetjük, nem pedig az egyes eseményekkel. Itt tehát még csak egy gondolatot akarok kiemelni épp azért, mert azoknak az erkölcsi erőknek jellemzésére szolgál, amelyeknek nemzeti és alkotmányos életünk fennmaradását köszönhetjük.

Az eddigiekből láthatták, hogy Magyarország alkotmányos élete hasonlóan egyébként minden alkotmányos élethez, három fő pilléren nyugodott, mely egy tervrajzban egyesült: az államfői (királyi) hatalom, a nemzeti képviselet és a helyi önkormányzat. Már most érdekes megállapítani,

hogy mily sorrendben épült fel ez a három főpillér, mindig az egységes alaprajz szerint, de mégis fokozatosan és miként helyezkedett az alkotmány súlypontja hol az egyikre, hol a másikra. Az Árpádházi királyok alatt a nemzeti gondolatot legpregnansabban a királyság hozta kifejezésre és így az építő nemzeti ösztön sugallata alatt a királyság intézménye domborodott ki majdnem teljes hatalommal; emellett a nemzeti képviselő aránylag alárendelt szerepet játszott, a helyi önkormányzatnak pedig még csak első csirái mutatkoznak. Az Árpádház, és a vele nemzeti szempontból legalább is egyenértékű Anjou-dinasztia kihalása után a vegyes házakból származott királyok alatt, akik a nemzeti szempontot nem képviselték azzal az öserővel, mint elődeik, előtérbe lép az országgyűlések hatalma, mint az idegen befolyások ellensúlyozója. Következik a Habsburgok korszaka, amidőn eleinte megnemértésből, később gyakran elmentés szándékából a királyi hatalom a nemzeti gondolatot vagy éppen nem, vagy csak formailag képviseli, az országgyűlések pedig sokszor éveken át szünetelnek és részint az ország csonkasága, részint vallási és egyéb versengések miatt többnyire tehetetlenek. De ekkor a nemzeti géniusz már megalkotta volt a helyi önkormányzatnak egy erőteljes szervezetét, mely egyszerűsége mind a közérzület energiájának és folytonosságának is megtámadhatlan helyi központokat nyújt. S íme az alkotmányos élet súlypontja erre a

harmadik pillérre helyeződik át és azon nyugodva várja be a másik kettő hordképességének teljes helyreállítását. Mindez pedig történik elméleti megalapozás és öntudatos tervszerű eljárás nélkül, hogy úgy mondjam, automatise és ösztönszerűen, ami az alapjában egészséges nemzeti életnek jellemző vonása.

A képnek teljességéhez ez is hozzátartozik; annyi megpróbáltatás közt való csodálatos fennmaradásunk megértéséhez ennek meglátása is szükséges; hogy t. i. miként bír egy a nemzeti élet mélységeiből fakadt alkotmány öfenntartási erővel minden viszontagsággal szemben és miként lép előtérbe e védő és mentőerők mindegyike úgyszólván önönmagától aszerint, amint azt a veszély természete kívánja.

Nem utolsó követelménye egy elfogulatlan történelmi felfogásnak, mely egyaránt távol áll a feltétlen öndicsőítéstől és a megértés nélküli önkritikától, hogy a visszatetsző, gyakran kétségbeejtő és felháborító jelenségek sűrű ködén át is meglássuk a nemzeti élet folytonosságának e szakadatlanul továbbfont fonalait.

IV. ELŐADÁS. I. Lipót korszaka; az osszbirodalmi egység első öntudatos tervezése; az alkotmányfejlődés defenziókba szorul; a két hadállás: birodalmi egység egyfelől, nemzeti függetlenség másfelől, két évszázadon át; az ebből eredő konfliktusok bizonyos törvénye szerűséggel mindig kompromisszummal végződnek, melyben a függetlenség elve megmentetik, de gyakorlatban megcsonkítatik. Rákóczi, a szatmári béke, a Pragmatica Sanctio. Ez utóbbi első megformulázása valamely közjogi viszonynak Magyarország és az uralkodóház többi országai közt. A Pragmatica Sanctio jogi természetete.

A mint utolsó előadásomban kimutatni iparkodtam, alkotmányunk fejlődése a Szent Korona tana által nyert szilárd, alapokon kiállotta azt a rohamot, amelyet a Justinian-féle közjog a renaissance idejében a rendi alkotmányok ellen intézett és amely, mint mondtunk, az európai szárazföldön mindenütt, Magyarországot kivéve, ezeknek az alkotmányoknak rombadőléséhez vezetett, vagy legalább is hatálytalanokká tette intézményeiket. Alkotmányunk kiállotta egy szellemétől idegen királyság hervasztó hatását is; a szent korona királysága tovább élt a lelkekben, ha gyakorlatilag nem is érvényesült. Sőt nem hiányzott az alkotmány belső fejlődése sem; főleg az önkormányzat erőteljes kifejlődésében és az országgyűlésnek 1608-ban történt, most már bevallottan, a két

kamararendszeren alapuló szabályozásában. Mégis azt kell mondanom, hogy a Habsburg-uralom egész idejében a magyar közjog inkább defenzív, mintsem konstruktív életet él. Védenie kellett magát a Habsburg-korszak; első részében a magánjogi felfogású patrimonialis királyi hatalom eszmekörével szemben, ami, mint látuk/ tökéletlenül sikerült; de még akuttabbá” vált a védelem szükségessége abban a második korszakban, amely I. Lipóttal kezdődik, és amely alatt folyton kísértett a dinasztia egész birtokállományának egységes állammá, való tömörítésének gondolata. Ettől kezdve Magyarország függetlenségének jogtudományi megalapozását tekint, főfeladatának a közjogi doktrína; a közjogi politika pedig e függetlenség biztosítékait iparkodik létesíteni.

I. Lipót korszakáig a Habsburg-uralkodók tulajdonkép nem sokat törődtek Magyarországgal, kivéven a vallásháborúkkal kapcsolatosan. Az a vékony sáv Magyarországból, amelyen uralkodtak, felfogásuk szerint *elegendő* volt arra, hogy örökös tartományaikat a török hatalomtól izolálja, de önmagában véve nem volt elég jelentős, hogy világpolitikájuk kereteiben különös figyelmet nyerjen. Bécsnek 1683-ban bekövetkezett második ostroma azonban azt látszott bizonyítani, hogy az Örökös tartományok mégis csak állandó veszélyben vannak, amíg Magyarország nagy része a török birtokában van. A császár- király, aki akkor kitűnő vezérekkel és hatalmas szövetségeseikkel

rendelkezett, nekifogott tehát Magyarországot visszahódításához, amit néhány rövid év alatt nagyjából el is ért. Ezzel pedig a magyar probléma hirtelen nagy fontosságot nyert a Habsburgok politikájában és egyidejűleg a magyar politikában is előtérbe lépett az uralkodóházhoz és az uralkodóház többi országaihoz való viszonyának a kérdése. A magyar felfogás nem lehetett kétséges: ragaszkodás az ősi alkotmányhoz és a nemzet szabadságaihoz; modern nyelven szólva: az ország állami függetlenségéhez. Hiszen e függetlenségnek külső veszélyek ellen való megóvása céljából hívták az ősök a Habsburg-dinasztiát a magyar trónra, nem pedig azért, hogy az ország valamely nagyobb egységbe beleolvadjon. A császár-király ellenben osztrák tanácsadóinak sugalmazására elvileg a fegyveres erővel visszahódított ország álláspontjára helyezkedett, melyet ennélfogva saját kénye-kedve szerint rendezhet be; mivel pedig akkor kezdődött az átmenet a patrimoniális államnak bürokratikus átszervezésére, a király tanácsadói előtt legcélszerűbbnek látszott ezt az átszervezést az uralkodó összes országaira nézve egységes elvek szerint keresztülvinni és mindnyájukat egy központi kormányzat alá rendelni. Akkor domborodtak ki tehát először azok a hadállások, amelyek közt néha nyílt, de többször lapangó harc folyt ezentúl: a birodalom közjogi, politikai és kormányzati egysége egyfelől, a magyar alkotmányos jogfolytonosság és Magyarország köz-

jogi politikai és kormányzati függetlensége másfelől. Madártávlatból nézve a dolgokat, ez a két irányzat háromszor ütközött össze nyíltan; először I. Lipót alatt, akinek kísérleteire a Rákóczi-féle felkelés adta meg a választ; az összeütközés megoldása pedig a szatmári béke és a Pragmatica Sanctio. Másodszor II. József alatt, kinek abszolutisztikus és egységesítő kísérlete ellen alkotmányos eszközökkel folyt a nemzet ellenállása, végződött pedig az 1790—91-ki országgyűléssel, az ott törvénybe iktatott újabb alkotmánybiztosítékok kivívásával. A harmadik és talán legrendszeresebb kísérletet az a generáció, melyhez én tartozom, átélte és mindnyájan a Bach- és Schmerling-korszak neve alatt ismerjük; megoldása az 1867-i kiegyezés volt.

Nem fér bele előadásaim keretébe ez összeütközések és e megoldások mind-egyikének ecsetelése. Fel kell tételeznem azok ismeretét és inkább közös jellegüket óhajtom kidomborítani, mert ez határozza meg közjogunk újabb fejlődését és ez befolyásolta döntően a nemzet lélektanának kialakulását. A közös vonás leginkább abban áll, hogy ezekben az összeütközésekben, folytak legyen le fegyveres erővel, vagy a törvényes ellentállás kerete közt, soha sem tudott az egyik fél a másik felett teljes győzelmet aratni, mely az ellenfelet megsemmisítette volna; azért volt mindegyiknek megegyezés a vége; azaz inkább kiegyezés, mint megegyezés, mert igazi egyetértés tulajdonképen sohasem következett be. A *formai* ered-

mény mindig a magyar alkotmányos fel-fogásnak kedvezett, mely mindannyiszor elvi elismerést nyert. *De tényleg* a dinasztianak mindig sikerült a maga álláspontja számára valamely hatalmi tényezőt megmenteni. A szatmári béke és a Pragmatika Sanctio fenntartás nélkül elismerte a magyar alkotmány sérthetetlenségét, de azok az udvari hivatalok és tanácsok mégis életben maradtak, amelyek segítségével és így nem magyar tényezők befolyásával a dinasztia egész birodalmának, Magyarországnak is, nagy politikáját egységesen intézte. Az 1790—91. X. t.-c. Magyarország teljes állami önállóságának talán legszabatosabb megállapítása, melyet törvénykönyvünk egyáltalán tartalmaz; de az időközben keletkezett, és jelentőségében őseink által meg nem értett állandó hadsereg azon túl is egységes összbirodalmi intézmény maradt és a fejedelem, aki minden másban engedett, ezen a téren hajthatatlan. Tudjuk, hogy ugyanez ismétlődött meg 1867-ben is. Szóval az összeütközött erők eredője, az egymást követő kiegyezések, akkép jellemezhetők, hogy a *formák* terén az ország, a *lényegben* azonban a fejedelmi hatalom maradt felül. Innen magyarázható az a feltűnő jelenség, hogy arról a házi használatra szépen kicirkalmazott állami önállóságról, amellyel mi otthon oly nagyra voltunk, a külföld sehogysem akart tudomást venni, sőt arra vonatkozó magyarázatainkat mint szeretetreméltó gyermekességeket mosolyogva hallgatta meg, amennyiben nem ütkö-

zött meg rajtuk, mint az európai egyensúly szempontjából fontos osztrák birodalom szilárdságát veszélyeztető, forradalmi irányzatokon. Hozzájárult a dolgok ilyenén fejlődéséhez az a rendkívül szűk látókör, amelyben, meg kell vallanunk, különösen XVIII. századbeli őseink politikája mozgott. A külügyeket egyáltalán egészen az uralkodóra bízta, aki külföldi képviselőit, a maga felfogása szerint, mint egységes birodalmi képviselőket rendezte be. A nemesi privilégium fenntartása volt ama generáció közjogi gondolkodásának tengelye, és szinte hálával kell adóznunk II. József erőszakos kísérleteinek, melyek a nemzeti öntudatot, mint olyant, megint felkorbácsolták. A kép megváltozik a XIX. század második negyedétől kezdve. Az a nagy nemzedék, amely akkor párhuzamosan létesítette irodalmunk aranykorát és sorsdöntő politikai ébredésünket, — Vörösmarty, Arany és Petőfi, Széchenyi, Kossuth és Deák nemzedéke (hogy csak a legkimagaslóbb neveket említsem), alkotmányos küzdelmeiben lerázta a privilégium és a rendiség bilincseit, és ezzel belépett a magyar nemzeti és állami politika világos felfogásának csarnokába. Keresztülvitte 1848-harL-azt a nagy közjogi reformot, amely egy csapással létesítette a *belső* alkotmányos átalakulást, az egész nemzet felvételét az alkotmány sáncaiba, a Szent Korona tanának feltámasztását, erejének az egész nemzetre kiterjesztését, — és azt a *külső* közjogi átalakulást, mely a felelős magyar minisztérium

létesítésével, az abusive, de tényleg létezett közös kormányzások megszüntetésével testet adott a magyar állami függetlenségnek.

Itt pedig álljunk meg egy pillanattig és nézzük meg, miként folyt le ez az óriási társadalmi és politikai átalakulás, Minden más országban a tömegek felszabadítása, a népképviselői rendszer kivívása, a kiváltságok megszüntetése, az egyéni és politikai szabadság biztosítékainak megszerzése csak forradalmi mozgalmak, véres összeütközések és az egész belső rendet fenyegető összeomlások útján volt elérhető. Nálunk a nagy dolgok csak a törvényhozás szabályszerű működése által, vér és forradalom, rendbontás és felfordulás nélkül, az alkotmányos fejlődés folytonosságában jöttek létre. A későbbi összeütközés nem a belügyi reformokból, hanem bonyolult közjogi helyzetünkből eredt; ha Magyarország 1848-ban teljesen független állam, akkor az ő kebelében egy világraszóló átalakulás a rendes evolúció útján megy végbe. Íme, milyen óriási érzeke volt még ama tökéletlen alkotmányos élet folytonosságának is, amelyben ők éltek; kiváltságon alapult, igaz, de módot nyújtott önönmaga átfélesztésére, mihelyt a kiváltságos osztályt megszállta a Szentlélek.

Hogy pedig ez így történt, hogy a magyar kiváltságos osztály a tömegek minden pressziója nélkül, saját bölcs és nagylelkű elhatározásából szabadította föl a népet, mondott le kiváltságairól, ez hazánknak és hazánk tör-

ténelmi nemességének egy a népek történetében szinte egyedülálló dicsősége. Meg is volt a jutalma abban, hogy a korábbi kiváltságos osztály kiváltság nélkül is megtartotta a vezetőszeretet és ezzel megóvta a nemzeti hagyomány folytonosságát.

És nézzünk még egyet. A francia forradalom az ország demokratizálását úgy vitte végbe, hogy kimondta a nemesi előjogok megszűnését; ezzel egy régi jogrendszer megszűnt és újat kellett létesíteni. A magyar reform pedig azt mondta: a nemesi kiváltság az összes honpolgárokra kiterjesztetik; ezzel csak a régi jogot fejlesztette és a legmerészebb újításba belevitte a hagyomány szellemét,

A tanulság pedig mindezekből az, hogy becsüljük meg a jogfolytonosságban rejlő őserőt, ne dobjuk azt el magunktól forradalmi elméletek kedvéért; mert hiszen minden fejlődésnek lehetőségét magában hordja: de tudjuk azt is, hogy maga a jogfolytonosság is követeli a fejlődést, és hogy a vezető osztályok ezt a helyzetüket csak úgy tarthatják meg, ha ők maguk a szükséges fejlődések eszközlői.

A 48-i átalakulás kifelé a magyar közjogi felfogásnak teljes diadala lett volna, még pedig törvényes diadala, mert hiszen a király szentesítette azokat a törvényeket, amelyek az új érárt megnyitották. Ámde az ellenkező felfogás csak látszólag kapitulált; az a történelmi fejlődési törvény, melyet előbb említettem, mely szerint az egymással versenyző két alapgondolatnak,

az uralkodóházának és a nemzetének egyike sem érvényesülhetett tényleg a maga teljességében, ebben az esetben is működött. Fegyveres összeütközés következett be, mely idegen segítséggel, a nemzet teljes leveretéséhez vezetett. Látszólag a dinasztia diadala teljes volt; de, ugyanazon természeti törvények működése folytán, ez sem lehetett végleges álláspont, hanem, két szerencsétlen háború után, ismét kiegyezéssel végződött: az 1867. évi kiegyezéssel, mely minden előbbemnél sokkalta jobb, de még sem mentes a kétértelműségtől és utógondolattól. Csak közvetlen a mostani összeomlás előtt állottunk közel a magyar alkotmányos ésnemzeti felfogás azon teljes diadalához, mely abban állott volna, hogy a fejedelem és általa az uralkodóház végképen szakít azokkal a hagyományá vált törekvésekkel, amelyek a magyar nemzeti élet teljességével ellentétben állottak. Akkor érvényesült volna ismét a maga teljességében és egész erejében a magyar Szent Korona tana, magába foglalva most már az egész nemzetet. Én tudom, hogy mennyire közel állottunk hozzá és azért jobban, mint bárki más, átérzem annak az összeomlásnak tragikumát, mely akkor semmisítette meg erőnket, midőn teljes kifejtésének feltételeit már-már megnyertük. De erről bővebben szólni nem tartozik feladatomhoz. E feladat megoldásában ecsetelnem kell az imént madártávlatból áttekintett fejleményeknek legfőbb stációit és ezért különösen kell foglalkoznom a Pragmatica Sanctio-

val, a 48-cal es a 67-tel, valamint annak a lelki fejlődésnek törvényeivel, mely e nagy tényeket előkészítette és kísérte.

A Pragmatica Sanctióról annyit tudunk mindnyájan, hogy abban a trónöröklésnek az uralkodóház nőágára való kiterjesztése mondatott ki és az uralkodóház összes országainak együttes birtoklása és kölcsönös védelmi kötelezettsége. Ámde e nagyfontosságú állam jogi cselekmény jogi természete körül egész irodalom keletkezett. Szerződés-e, vagy egyszerű törvény? Ha szerződés, kik a szerződő felek? Az uralkodóházzal, vagy az örökös tartományokkal kötött-e a szerződés? És mire vonatkozik a szerződés? A trónöröklési jogra-e, vagy csupán a kölcsönös védelmi kötelezettségre? Minő jogi összefüggésben állanak a Pragmatica Sanctiónak a trónöröklés rendjére és az együttes birtoklásra, illetve kölcsönös védelemre vonatkozó határozatai? De a magyar közjog szempontjából legfontosabb kérdést vetették fel az osztrák köz jogászok, midőn nagy történelmi apparátussal azt vitatták, hogy az úgynevezett Pragmatica Sanctio egységes jogi cselekménye a dinasztia birodalma összes országainak, valószínűleg összbirodalmi törvényalkotás. Mivel ez a felfogás gyökerében támadja meg a magyar állami szuverenitást (és éppen ezért feszítette meg az osztrák közjog tudomány egész erejét annak igazolására), de mivel a mai viszonyokra is bizonyos kihatással bír az, szükségesnek tartom, hogy azzal röviden leszámoljak.

Tarthatatlansága két szempontból annyira világos, hogy szinte csodálkoznom kell azon az erőfeszítésen, amelyet okos és tudós emberek bebizonyítására fordítottak.

Először is hol találjuk egy ilyen egységes jogalkotásnak orgánumát? Talán a fejedelem volna az? De hiszen ez a fejedelem is egészen más jogcímen uralkodik az örökös tartományokban és Magyarországon. Csak a fizikai személy azonos, de az uralkodói hatalom itt és ott más-más és különálló: Magyarországon a Szent Korona tanának értelmében az organikus egységgé fejlődött állam feje; az örökös tartományokban a hűbéries magánjogi alapon keletkezett patrimonialis hatalom bírálója. De ez a fejedelem, bármi lett legyen jogköre az örökös tartományokban, Magyarországon a törvényhozói hatalmat csak az országgyűléssel együtt gyakorolja; egymagában nem orgánuma a legfőbb akaratnyilvánításnak, tehát nem is lehet orgánuma összes országai valamely együttes akaratnyilvánításának; ilyen orgánum egyáltalán nem létezik.

A tények világánál még érthetlenebbé válik az „egységes jogi cselekmény” teóriája. III. Károly, midőn ahhoz az akcióhoz fogott, mellyel a leányágának trónöröklési jogát biztosítani akarta, teljesen tisztában volt a helyzettel és aszerint érlelte meg eljárását. Az örökös tartományokat illetőleg, számos előértekezlet és előzetes puhatolás után már 1713-ban a birodalom főméltóságainak gyűlésén ural-

kodó teljhatalmánál fogva megállapította és kihirdette azt a nőágra is kiterjedő trónöröklési rendet, amely azokban az országokban ettől a pillanattól kezdve érvényt nyert. Csupán a nagyobb biztonság kedvéért, nem pedig e megállapítás jogi érvényességének feltételeként rendelte el annak közlését az örökös tartományok rendjeivel, melyek azt tudomásul is vették. 1720-ban mindezek a formaságok befejeztettek és az új trónöröklési rend az örökös tartományokban még azok szempontjából is jogérvényes tényé vált, akik a tartományi rendek hozzájárulását netán szükségesnek tartották volna. Ezzel szemben az uralkodó Magyarországon, miután úgy értesült, hogy a trónöröklés kérdésének felvetésével más kényelmetlen kérdések is szóba kerülnének, egyelőre semmitsem kezdeményezett, sőt királyi szentesítéssel látta el az 1715-i országgyűlésnek azt a törvénycikkét, mely újból hangsúlyozza az országnak szabad király választási jogát fiágának kihalása esetén: tehát épp ellenkezőjét annak, amit a fejedelem két évvel előbb az örökös tartományokra nézve már megállapított volt. Midőn végre az 1723. évre összehívott országgyűlésen a helyzet a fejedelem terveire nézve megértnek látszott, az akció Magyarországon is megindult; de, a király különös kívánságára nézve nem akkép, hogy ő kérte az országgyűlés hozzájárulását az általa előterjesztett trónöröklési rendhez, hanem akkép, hogy az országgyűlés saját kezdeményezéséből ajánlja fel ugyanazt a trónörök-

lési rendet, amelyet az uralkodó az osztrák tartományokban már megállapított volt, Magyarországra nézve is ajánlja fel az együttes birtoklást és kölcsönös védelmet, a király pedig csupán e felajánlást fogadja el. Az eljárás alakja is homlokegyenest ellenkezője volt eszerint annak, amelyet az örökös tartományokban követtek.

Ha pedig gyakorlatilag nézzük a dolgot és a kétféle eljárásnak jogi következményeit szemügyre vesszük, akkor úgy találjuk, hogy 1713-ban, vagy, ha az osztrák tartományi rendek által történt tudomásulvételnek döntő súlyt tulajdonítunk, 1720-ban az osztrák örökös tartományokban teljes jogérvényre emelkedett a leányági örökösödés, míg Magyarországon 1723-ig, az 1715-i törvény által kifejezetten megerősítve kizárólag a fiág bír trónöröklési joggal. Ha tehát III. (az örökös tartományokban VI.) Károly 1720 és 1723 közt meghal, leánya, Mária Terézia minden további kérdés nélkül öröklő az osztrák örökös tartományok trónját, Magyarország pedig szabadon választja királyát. Hogy miként lehessen itt jogi értelemben egységes cselekményről szólni, előttem teljesen érthetetlen. Volt, igenis, egy közös cél felé irányuló politikai akciója a fejedelemnek, de a jogi cselekmények, melyek ez akció eredményére vezettek, egymástól önállóak és össze nem zavarhatók.

Hasonlóképp nem lehet összezavarni a magyar Pragmatica Sanctiónak, az 1723. L, II. és III. t.-c.-eknek, a trónöröklésre és az együttes birtoklásra

vonatkozó részeit, mert jogi természetük különböző és egymástól önállóan is megállhatnak. Az együttes birtoklás és kölcsönös védelem az azonos trónöröklés megállapításánál kétségtelenül azon törvényhozói motívumok egyike volt, amelyek őseinket az előbb idézett törvények megállapításánál vezették: az egyik, de nem az egyedüli; mert a törvény szövege világosan ráutal a királyválasztással Összekötött belső mozgalmak elkerülésére is s ez kívánatossá teszi egy fix trónöröklési rend megállapítását. Ámde nyilvánvaló és elismert jogi elv, hogy az egyszer megalkotott jogszabály önmagában megáll és a törvényhozói motívumtól önálló jogi érvényességgel bír. Hová is jutnánk, ha a törvények érvényessége folyton annak kutatásától tételeztetnék fel, hogy fennáll-e még az indok, amely annak idején a törvényhozókat vezérelte? Egyedül a törvényhozásnak, tehát a törvényhozás összes faktorainak együttesen, van joga ezt mérlegelni és e mérlegeléshez képest törvényeket módosítani, vagy eltörölni. Ameddig ez nem történik, a törvények érvényességének a motívumok kutatására támaszkodó megtámadása egyenesen anarchiára vezet.

A Pragmatical Sanctio minket azonban még egy szempontból érdekel. Általa nyert először formaszzerű intézményes jelleget az összekötetés Magyarország és az uralkodóház többi országai közt, még pedig abban a kompromisszumos alakban, melyet jelenlegi előadásom során az uralkodó-

ház és Magyarország közt fennforgó kérdések megoldásának törvényeként jeleztem. I. Lipót rendszere a beolvasztás gondolatán alapult; II. Rákóczi Ferenc felkelése az ónodi gyűlésen n/ elszakadásig jutott. Ebből a, két végétből a szatmári békén és az 1715. évi törvényeken keresztül ahhoz a meg-egyezéshez vezetett az út, amely a Pragmatica Sanctióban, helyesebben szólva: az 1723:1., II., III. t.-c.-ben nyert kifejezést és az 1790—91: X. t.-c.-ben szabatos magyarázatot. Az együttes birtoklás és kölcsönös védelmi kötelezettség az uralkodóház fennállásának időtartamára kimondatott; tehát nem tárgyi össze-olvasás, hanem személyi kötelék. Vi-szont Magyarország alkotmányának sérthetelensége és állami önállósága elvileg biztosítva van. Hogy emellett az állami élet tényleges teljességének né-mely lényeges kelléke hiányzott, erre már rámutattunk. De az elvnek sértet-len megóvása nyitva tartotta az utat ama tényleges kellék megszerzéséhez, holott az elvnek megcsorbítása végle-gessé tette volna a tényleges csonka-ságot is. Nem szabad tehát lekicsinyleni elődeinknek a formai jog megóvása, körül kifejtett munkáját; meg- kell be-csülnünk a magyar nemzeti géniusznak azt a jogászi sajátosságát, amely azzal szemben, ami volt, ragaszkodni tudott ahhoz, aminek lenni kellett volna és ez utóbbinak gondolatvilágában tudott nemzeti életet folytatni. A tényleges erőviszonyok sokszor csak ezt tették lehetővé, hála és elismerés illeti tehát azokat, akik számunkra ezt az egy

lehetőséget: az élet folytonosságának lehetőségét megmentették. Kétségtelen azonban, hogy ez satnya élet volt, hasonló a túlgyengén táplált testi szervezet életéhez, mely azután kevésbé alkalmas nagyobb erőpróbák kiállítására. Mai helyzetünk számos jelensége ebből magyarázható, ebből érthető és ezért szerető elnézéssel méltánylandó.

De míg idáig eljutunk, míg ezt a mai helyzetet bevonom előadásaim körébe, foglalkoznom kell az összeomlás előtti alkotmányos fejlődésünk utolsó stációjával, az 1867. évi kiegyezés érájával, még pedig szintén az eddigiekben követett módszer szerint; nem az intézmények részletezésével, mint inkább azok szellemével és lélektani kihatásával. Ezekről a következő előadásban.

V. ELŐADÁS. 1848 — előzményei, az intézmények jelentősége, 1867 — a folytonosság elve, mely végigvonul egész alkotmányfejlődésünkön. 1867 jobb minden megegyezésnél, de birodalmi egység gondolatával, gyakorlatilag veye az is csak kompromisszum. A hadsereg kérdésének közjogi és nemzeti jelentősége.

Az 1867-ik évi intézmények mélyebb jelentőségének a nemzet alkotmányos fejlődésében, illetve az abba való beilleszkedésének teljes megértése végett vissza kell emlékeznünk arra az egymással szemben álló két hadállásra, melyet korábbi előadásaimban jellemeztem: a fejedelem részén az összbirodalmi gondolat, a nemzet részén a függetlenségi eszme hadállására. És vissza kell emlékeznünk arra a történelmileg beigazolt tételre is, hogy e két hadállás egyike sem tudott a másik fölött megsemmisítő diadalt aratni. Összeütközéseik mindig kiegyezéssel, kompromisszummal végződtek; a végleges megoldás az lett volna, ha, mint ellentétes hadállások megszűnnek, ami ismét máskép nem volt képzelhető, mint úgy, hogy az uralkodóház utógondolat nélkül a nemzet ál-

laspontjára helyezkedik. Láttuk, hogy közvetlenül az összeomlás előtt ehhez igen közel állottunk. Ámde most még 1867-nél tartunk.

Amint az 1848-iki törvények megalakítása a nemzeti felfogás teljes diadalát jelentette volna, ha azt el nem söpri a szabadságharc gyászos kimenetele, úgy a nemzet leveretését követő korszak valóban úgy jelentkezik, mint az összbirodalmi gondolat végleges győzelme. Az ellentállásnak minden lehetősége nélkül jön létre az osztrák összállam szervezete, melyben Magyarország csak mint adminisztratív beosztás szerepel. Ámde ez a diadal tartós nem lehetett, mert épp oly nagy, sőt nagyobb benső elgyengülést rejtegetett, mint amilyen külső erőt mutatott. Két elvesztett háború ellenállhatatlan erővel hirdette a magyar nemzettel való megegyezésnek szükségességét. Ez pedig nem volt lehetséges a magyar nemzeti álláspontnak az alkotmányos jogfolytonosságnak és állami önállóságnak elvi elismerése nélkül.

A probléma most egészen új alakban jelentkezett és sokkal nehezebben volt megoldható. Mert az 1848-ik évi törvények a független felelős magyar minisztérium felállítása által, mely az előbb tényleg létezett közös kormányzókat megszüntette, ezzel együtt eltávolította azt a tényezőt, amely Magyarország és öfelsege többi országai közt valamely összeköttetést tényleg fenntartott. A fejedelem pedig éppen erre az összeköttetésre fektetett

súlyt, mivel legfőbb gondja természetesen az uralkodóház egész birtokállományának fenntartása, a szétmállás elleni biztosítása volt. Ha igazságosak akarunk lenni, nem is tagadhatjuk ennek a gondosságnak jogsultságát; törvényes alapja is volt, a Pragmatica Sanctióban, mely, az ország közjogi függetlenségének sérelme nélkül, az együttes birtoklást mondta ki. Az 1723-iki rendek ennek az együttes birtoklásnak intézményes biztosításáról is akartak gondoskodni. De a király ebbeli kezdeményezésüket elutasította azzal, hogy az ilyen gondoskodás az ő dolga. Nyilvánvalólag kényelmesebb és, amint valóban az is volt, elegendő eszköznek tartotta e célból a közös kormányzókat, különösen az úgynevezett státusminisztériumot, mely még a magyar belügyekre vonatkozóan is elvi jelentőségű kérdések elintézésénél is mindenkor meghallgattatott. Jobbnak vélte tehát, ha a rendek ebbe az ügybe egyáltalán be nem avatkoznak. Időközben az uralkodó a birodalmi kapcsolat biztosításának egy másik döntő fontosságú eszközére is tett szert, melynek jelentőségét azonban 1723-ban még alig ismerték fel, bár később a birodalmi politika tengelyévé vált: az egységes hadsereg. 1715-ben iktatták őseink törvénybe azt a szürke tételt, hogy őfelsége fel van jogosítva honfiakból és idegenekből alakítandó állandó hadsereget tartani; tették ezt a hadsereg természetére és szervezetére vonatkozó minden kikötés nélkül, at-

tól a kényelemszeretettől indítatva, amelyet a magyar nemesség a honvédelmi kötelesség teljesítésében, sajnos, már évszázadok óta tanúsított; tették, valószínűleg nem is sejtve, hogy ezzel az ország tényleges függetlenségének legfontosabb hatalmi tényezőjéről lemondtak, az öszsbirodalmi politikának pedig legerősebb fegyverét adták a fejedelem kezébe. Nem csoda, hogy a fejedelem ezt a fegyvert kezéből nem akarta kiadni; hogy még az alkotmányhelyre állító 1790/91. évi diétán is a rendek minden kísérlete, hogy a véderőt nemzetivé alakítsák át, a fejedelem intranszignens tagadásán hajótörést szenvedett. Ugyanaz a sikertelenség kísérte a XIX. század első fele országgyűléseinek hasonló irányú minden törekvését. Az 1867. évi megegyezésnek leg súlyosabb feltétele pedig éppen a hadsereg egységének meg nem bolygatása volt; az egyetlen engedmény, melyet a nemzeti ügy vezérférfiai elértek, a magyar királyi honvédség létesítése volt, mely azonban katonai szempontból alárendelt szerepre volt kárhóztatva.

Az 1848-iki átalakulás újból akuttá tette azt a problémát, hogy miként lehessen Magyarország állami önállóságát az öfelsége többi országaival törvényesen fennálló kapcsolat feltételeivel összhangba hozni. Mert a 48-iki törvények nemcsak, mint már mondtuk, az előbb tényleg fennállott, közös kormányzókat szüntették meg, hanem a magyar hadsereget

is önállósították. Az 1848. évi törvényhozók kívántak is ezzel a problémával foglalkozni, de a bekövetkezett események erre nem engedtek időt. Mikor a probléma 1867-ben ismét aktuálissá vált, a megoldás feltételei a nemzetre nézve sokkal kedvezőtlenebbek voltak, mint 1848-ban lettek volna; mert akkor, hogy úgy mondjam, a nemzet volt birtokban, t. L az összes fennálló intézmények a nemzeti függetlenséget juttatták kifejezésre, holott 1867-ben a tényleges, ha nem is a törvényes állapot az összbirodalmi gondolathoz állott közelebb; nevezetesen a véderő, szervezetében és szellemében, teljesen egységes nagysztrák volt. Bonyolultabbá tette a helyzetet az is, hogy az örökös tartományok időközben alkotmányos intézményeket nyertek, amelyekkel a kölcsönös védelemre vonatkozó intézkedésekben számolni kellett.

Az 1867. évi kiegyezési mű megítélésénél, ha igazságosak akarunk lenni, mindezeket a mozzanatokat tekintetbe kell venni. De mielőtt a művet magát analizálnám, foglalkoznom kell annak előzményeivel, amelyek a jelen előadásom kitűzött céljának szempontjából fölöttébb érdekesekek.

Midőn a központosító nagysztrák abszolutizmus megbukott, az uralkodó egy szintén központosító nagysztrák összbirodalmi alkotmányossággal kísérletezett, mely az 1860. évi októberi diplomában és az 1861. évi februári pátensben találta meg formulázását. Magyar országgyűlést azonban, még

ezen oktrojált alkotmány keretében is feltétlenül össze kellett hívni és annak összehívásánál az 1848. évi választási törvény alapjára helyezkedtek. Megvolt tehát a nemzetnek orgánuma, hogy az új helyzettel szemben állást foglaljon és a fejedelemmel a lehetőséghez képest megállapodásra jusson. De mindjárt a kiindulópontnál felmerült az áthidalhatlannak látszó ellentét. A fejedelem az egyezkedés alapjául az oktrojált összbirodalmi alkotmányt jelölte meg és annak esetleges módosításairól volt csak hajlandó tárgyalni; az országgyűlés nem a tényleges, hanem a legális statusquo alapjára helyezkedett és követelte mindenekelőtt a jogérvényesen hozott utolsó törvényeknek, az 1848-iki törvényeknek, az azokban foglalt alkotmányreformnak tényleges helyreállítását és csak azután volt hajlandó a fejedelem által netán kívánt módosítások-, vagy pótlásokról tárgyalni. Ekkor nyert nevet az a nagy elv, mely nemzetünk egész alkotmányfejlődésén végighúzódik, mely egyik legnagyobb erőnk, fennmaradásunknak egyik legfőbb tényezője: a jogfolytonosság elve. A törvényeken alapuló jogállapot mindig tovább élt a nemzetnek tudatában évekig, sőt évtizedekig tartó tényleges megszakításokon keresztül is. A Deák Ferenc által vezetett 1861-iki és 1865-iki országgyűléseken formulázott ez az elv a legpregnansabban. Ami a törvényes állapot megszakítása utáni hatalmi ténynyel létesített, annak jogi existen-

ciája nincs; a tényleges viszonyokkal igenis számolni kell, de a fonalat ott kell felvenni, ahol az elejtetett, t. i. a Jogerősen létesült utolsó törvényeknél. Az ezeknek megfelelő állapotot kell helyreállítani. Roppant erő van a joghoz való ragaszkodásnak e következetességében, mely mindenfelé, biztossági érzetet kelt, mert a váratlant, az előre nem láthatót, az önkényszerűséget és szeszélyt kizárja és csupán adott és ismert tényezőkkel dolgozik. Érdekes megállapítás, hogy hol keresték az 1861. és 65-iki országgyűlések a jogfolytonosságnak elejtett és újból felveendő fonalat. Az 1849-iki debreceni országgyűlésnek trónfosztó törvényét és ahhoz fűzött alkotásait egy szóval sem említették, még abból a célból sem, hogy azok abrogálását javasolják. Míg az 1848-ban és azóta álló események minden közjogi hiányosságát gondosan kutatták és orvosolni iparkodtak (pl. V. Ferdinánd trónról lemondásának formai hiányait), a trónfosztásnak törvény alakjába öntött ténye és annak következményei mellett teljes ignorálással haladtak el, nem létezőknek tekintették; nem volt hang, amely azok figyelembevételét kívánta volna. És ez így nagyon helyesen volt; mert ezek a tények a jogfolytonossággal ellenkezett, nem bírtak nagyobb jogi és erkölcsi értékkel, mint a fejedelmi abszolútizmus; az a nemzeti küzdelem, amely egész erejét a jogfolytonosság elvéből merítette, azokat nem használhatta. A jogfolytonosság követel-

lése tehát az 1848. évi törvények helyreállítására vonatkozott.

1861-ben a fejedelem válasza e követelményre a teljes tagadás volt; a tárgyalások fonala ennek folytán meg is szakadt. 1865-ben a fejedelem a magyar konzervatívok soraiból vett tanácsadók befolyása alatt, a követelmény elvi jogosultságát elismerte, teljesítését megígérte, de előbb biztosítékokat kívánt a 48-iki jogállapot azon pótlásai és módosításai tekintetében, amelyeket a birodalmi kapcsolat fenntartása szempontjából szükségesnek tartott. Az országgyűlés ezzel szemben ragaszkodott ugyan a törvényes állapot helyreállításának, mint priusnak, követeléséhez, de mégis kiküldött egy bizottságot, amely a fejedelem gyakorlati kívánságainak miként való megvalósítása iránt tanácskozott. E tanácskozások eredménye lett az 1867-iki kiegyezés, melynek legfőbb kifejezője az 1867: XII. t.-c.

Ez a törvénycikk közjogilag elfogadható formába öntötte azt, amit a tényleges hatalmi viszonyok elérni engedtek. A fejedelem hatalmi állása a 66. évi súlyos vereség által meg volt ugyan gyengülve, de még elég erős arra, hogy azon a ponton, amelyen, összes energiáit összevonta, legyőzhetsen ellentállást fejtsen ki. Ez a pont pedig az osztrák hadsereg egységének és nagyosztrák jellegének fenntartása volt. A nemzet égetően érezte az alkotmány helyreállításának szükségességét; tulajdonképen e tekintetben türelmetlenebb volt, mint az uralkodó,

aki, az elvesztett porosz háború dacára, Európának támogatását érezte a monarchia nagyhatalmi állására irányuló gondosságában. Hiszen még a győztes ellenség, Poroszország, miután a háború célját, a németországi hegemonia kizárólagos birtokát elérte, nagyon enyhén bánt a legyőzött ellenféllel és korántsem használta ki győzelmét megsemmisítésére. Az osztrák nagyhatalom fenntartása, mint az európai egyensúly követelménye, akkor mint általános dogma uralkodott a művelt világ közvéleményében. Ezekre az erőkre támaszkodva az uralkodó inkább várhatott, mint a passzív ellentállással összekötött, sokféle koplalásba belefáradt nemzet.

Ezeknek a körülményeknek mérlegelésével az 1865-iki országgyűlésnek Deák Ferenc bölcs vezetése alatt állott többsége megkötötte azt a kiegyezést, amely a jogfolytonosságot helyreállította, Magyarország közjogi és belkormányzati önállóságát elvileg kimondotta, ezzel a magyar állami szuverenitást, bár nem a kívánatos precízióval törvénybe iktatta, tehát fejedelmi elismerésben részesítette, másfelől pedig a fejedelem akaratát közjogilag elfogadható formában honorálta. A Pragmatika Sanctióban foglalt kölcsönös védelmi kötelezettséget közösnek nyilvánította és így a Pragmatika Sanctióból vezette le a fejedelem eszközeinek: a külügynek és a hadügynek közösségét, csupán a törvényalkotást tartván fenn mindkét

tárgy tekintetében, Magyarország önálló törvényhozói hatalmának.

Igaz, hogy ez is inkább forma volt, mint valóság; mert a külügyekre és katonai ügyekre vonatkozó törvényalkotásnak egyezni kellett a megfelelő osztrák törvényalkotással, amiből később számos bonyodalom támadt. De az elv meg volt mentve; azáltal, hogy más törvényhozó hatalom, mint álma-gyar államé, el nem ismertetett, sőt» a közös törvényhozás gondolata az 1867: XII. t.-c.-ben kifejezetten kizáratott, elvileg meg volt tagadva az összbirodalmi gondolat, abban az értelemben, mely a magyar állam fölé helyezett magasabb szuverenitást jelentett volna; mert ahol nincs magasabb törvényhozó hatalom, ott nincs magasabb szuverenitás sem, lévén a törvényhozó hatalom minden egyéb közhatalomnak forrása és mindnyájuk közt a legfőbb. Elméletileg minden rendben volt.

Tényleg azonban érvényre jutott az uralkodónak az a hajthatatlan akarat, melyet ő maga számos magánbeszélgetésben előttem így fejezett ki: legyen ám Magyarország belügyeiben teljesen önálló, de kifelé a monarchiának megbonthatatlanul egységesnek kell lenni. A hadsereg egységét az uralkodó a „kifelé” kategóriába sorozta. Ez az uralkodói akarat egy szűkebbkörű kiegyezést létesített a törvény betűje által megállapított kereteken belől. Hiszen az 1867: XII t.-c, mely Szilágyi Dezsőnek korsza-kos jelentőségű megállapítása szerint,

a közös ügyeket taxatív, azaz: minden hozzáadás kizárásával, sorolta fel, kifejezetten fenntartotta az országnak jogát arra, hogy külkereskedelmi ügyeit önállóan szabályozza, tehát, ha érdekeit ebben a formában jobban véli megoldhatni, Ausztriától vámterületileg különváljon; ámde mindenki jól tudta, hogy az uralkodó ebbe a vámterületi különválásba soha bele nem fog egyezni és így az ország gazdasági érdekeit mindenképen bele kell szorítani a közös vámterület kereteibe. Ismét csak közvetlen az összeomlás előtt jutottunk oda, hogy IV. Károly király felhatalmazása alapján közölhettem a függetlenségi párttal, hogy ő, amennyiben a nemzet a vámterületi önállóságot kívánná, ennek útjába akadályokat nem fog gördíteni. De mindodáig tulajdonképpen két kiegyezés volt: az, amely a törvényekben jutott kifejezésre és amely, elméletileg legalább, a magyar állami szuverenitást megóvta és egy másik, amelyet az uralkodó politikájának változhatlan körvonalai állapítottak meg ama szélesebb körön belül. Azok a naiv politikusok, beleértve csekély magamat is, akik a kiegyezés híveinek vallották magukat oly értelemben, hogy a nemzet számára több jogot nem, de annyit igenis igénybe vettek, amennyit az 1867: XII. t.-c. megállapított, csakhamar észrevehették, hogy felfelé épp annyira impossibilisek, mint azok, akik magát a kiegyezést ostromolták; sőt, mint belső ellenség, ez utóbbiaknál veszedelmesebbeknek tartattak és a

választásoknál erősebb hatalmi nyomással kellett küzdeniök.

Mindezeknek a gyakorlati hiányosságoknak dacára a történelem ítélete meggyőződésem szerint kedvező lesz az 1867-iki kiegyezés megalkotóira nézve. Nem mai nyomorúságunk nézőpontjából mondom ezt, melyből szemlélve a 67-es érat, az valóságos paradicsomként tűnik fel előttünk; de az nem volna tárgyilagos mérték egy előző epocha megítélésénél. Nézem a 67-es alkotást beillesztve nemzeti létünk évszázados fejlődésébe, különösen az azt közvetlen megelőző századok képeiben, és a jövő azon perspektívaiba, melyek nyílhattak volna; ha nem jön közbe háború és összeomlás.

És itt mindenekelőtt a főszereplők teljes jóhiszeműségét kell kiemelnem; Ferenc József királyét elsősorban. Tartozom az ő emlékének ezzel a megállapítással én, aki vele sokszor oly éles ellentétbe jutottam és ennek az ellentétnek okait vele szemtől szembe nem egyszer megvitattam. Mert Ferenc József kiváló tulajdonságai közé tartozott az is, hogy az övével ellenkező fel fogást türelemmel és egyéni nehezte lés nélkül tudta meghallgatna ha annak őszinteségéről és önzetlenségéről meg volt győződve. Ő ilyenkor forma szerinti vitába bocsátkozott, érvelt, még pedig igen jól. Közjogi teóriákkal nem sokat gondolt, hanem csak bizonyos hatalmi pozíciókkal, melyek fenn tartását a birodalmi kapcsolat megóvása szempontjából nélkülözhetetlenek tartotta. A kifelé való megbont-

hatlan egység: az volt az ő vezérgondolata. Hogy a magyar köz jogászok ezt miként formulázzák meg, azzal ő kevéssé törődött; magát a dolgot, amint nekem számtalanszor ismételte, azok a férfiak, akik 67-ben a nemzetet előtte képviselték, neki megígérték, ő tehát kívánhatja, hogy amint ő a nemzetnek tett ígéreteket megtartja, úgy azt is megtartsák, amit viszont neki ígértek. El volt határozva arra, hogy szigorúan a törvények szerint uralkodik és koronázási esküjét megtartja; inkább lemondott volna a trónról (és egy akutnak látszó összeütközés alkalmából ezzel fenyegetődött is), semmint hogy a fejedelmi kötelességek ellen vétsen. De a törvényeket akként értelmezte, amint azok horderejét a kiegyezés létrejövetekor megmagyarázták. Ez a magyarázat pedig kissé optimisztikus volt, a nehézségeket inkább kerülte, nemhogy kidomborította volna azt, ami megoldhatatlannak látszott, homályban hagyta. Szóval az egész tranzakció nem volt a kétértelműségnek híjján; meg egyezés tulajdonképp csak a közvetlenül megvalósítandó gyakorlati célok tekintetében jött létre, az elvi kiinduló pontok nem tisztáztattak és így ez a kiegyezés is éppúgy, mint minden elődje, a jövődöbeli összeütközések csiráját magában hordta.

De lehet-e ebből azoknak a kiváló férfiaknak, egy Deák Ferencnek, egy Andrássy Gyulának, akik a kiegyezést létrehozták, szemrehányást tenni? Ezekről a férfiakról, akik államférfiúi bölcseségük mellett a politikai becsü-

letességnek mintaképei, bizonyára távolállott a kétszínűségnek gondolata is, különösen uralkodójukkal szemben. De ők is a megegyezés létrejötte sürgősségének nyomása alatt állottak és így, bár bizonyára nem mondtak semmit, ami nem igaz, nem tartották szükségesnek minden elméleti megállapításnak tisztázását és sokat a jövő fejlődésére bíztak. Hiszen megegyezés a királlyal abban az értelemben, hogy minden további fejlődés ki legyen zárva és egy rideg betű uralkodjék mindörökre, önönmagában véve kép telenség, nem is szólva arról, hogy elvileg is ellentétben áll a szent korona tanának lényegével: a királyi hatalomnak és a nemzeti jogoknak organikus egységével. Hogy az uralkodó lelkében a kiegyezésnek, mint kétoldalú megállapodásnak ilyen merev fogalma lakott, ^{B/Z} c1 fejedelmi jogkör azon magánjogi felfogása utóhatásának tulajdonítandó, mely családjában hagyományos volt. A magyar államférfiak ezzel a tényezővel, mely saját lelki világuktól idegen volt, talán nem számoltak eléggé. Valamint nem méltányolták és talán nem is méltányolhatták eléggé azt, hogy mit jelent az egységes birodalmi véderő, tehát a magyar véderő nemzeti jellegének megtagadása, az általános védkötelezettség behozatala után. Az emberi elme mindenütt ott, ahol tapasztalati adatok nem állnak rendelkezésére, fölöttébb bizonytalanul ítél; a tekintetben pedig, hogy az általános védkötelezettség alapján keletkezett néphadsereg a nemzeti életre

mennyire más kihatással van, mint egy aránylag csekély számú zsoldos hadsereg; tapasztalati adatokkal nem rendelkeztek. A kiegyezés megalkotói tehát megütötték a bölcseségnek és az államférfiúi előrelátásnak azt a mértékét, amelyet emberektől követelni lehet. Inkább a mű további gondozásában esett hiba, vagy pedig olyan történelmi erők működtek annak megdöntésére, amelyekkel emberi erő meg nem birkózhatott.

A kiegyezési mű mérlegének tárgyi szempontból való megállapítását a jövő előadásra kell hagynom.

VI. ELŐADÁS. 1867-nek és egyáltalán a Habsburgjának mérlege: előnyök és hátrányok. A nemzetiségi kérdés fejlődése és befolyása alkotmányos életünkre; a szembenálló elvi álláspontra.

Ha a 67-es éranak tárgyi mérlegét megakarjuk állapítani, úgy mindenekelőtt javára kell írunk azt, hogy belső alkotmányos berendezésünkben az 1848-i alkotások életbeléptetését biztosította és fejlesztésüket lehetővé tette. Hogy ez a lehetőség tényleg ki nem használtatott, hanem hogy a belső alkotmányfejlődésben az a stagnáció állott be, mely lényegesen hozzájárult az utolsó felfordulás előidézéséhez, arról a 67-i mű alkotói nem tehetnek.

Javára kell továbbá írunk a 67-es éranak a belügyeinkben való önrendelkezésnek igazán teljes megnyerését, a katonai ügyeket persze a belügyekhez nem számítva. Ez az önrendelkezés a belügyekben jogilag előbb is megvolí, sőt, formailag elismert közös ügyek nem is léteztek. Tényleg azonban minden elvi jelentőségű magyar

belügy, az országgyűlésnek teendő királyi proposíciók, a sérelmek megvizsgálása stb. keresztülment azoknak a közös kormányzéseknek, különböző néven szereplő fejedelmi tanácstestületeknek retortáján, melyekben túlnyomóan idegenek ültek, melyekről közjogunk tudomást nem vett, melyek befolyása ellen számos törvény tiltakozik, melyek azonban egészen 1848-ig, illetve 1867-ig kiirthatatlanok voltak. A belügyekben kivívott Önállóság valóban nagyszerű eredményeket is érlelt; minden hibának dacára, melyet részint a kezdetben uralkodó tájékozatlanság, részint a pártpolitika túltengése követtetett el a 67-es éra kormányaival és országgyűléseivel, ez a korszak egy nagyszerű kulturális és közgazdasági fejlődésnek képét nyújtja. Ha szemügyre vesszük az 1867 óta keletkezett tudományos intézeteket, úgy szám szerint, mint minőségileg, ha végignézzük a magyar technika alkotásain, ipartelepeink szaporodásán, teljesítőképességük emelkedésén, ha a magyar vasúti hálózat rohamos fejlődését tekintjük és, mindezt összefoglalva azt látjuk, hogy Magyarország gyors lépésekkel közeledett ahhoz az állapothoz, amelyben minden szükségletét saját erejéből elégíthette ki és a külföldtől csupán haladási impulzusokat és finomodási segédeszközöket várt: akkor lehetetlen kétségbe vonnunk, hogy az utolsó ötven esztendő a nemzeti fejlődésnek többet jelentett, mint előbbi korszakoknak sok százada. És ez nagyon természetes.

Azokban a múlt századokban az alkotmányfejlődés, egy aránylag szűk körben folyt le, a nemzeti életnek gazdasági tartalma pedig, amely az egész életnek megadja a típust, mindenféle lekötöttségek bilincseit viselte. Jobbágygazdálkodás mellett, melynél a munkásnak érdeke az volt, hogy minél kevesebbet és minél selejtebben dolgozzék, mezőgazdasági haladásról egyáltalán nem lehetett szó. Az ipar, amelynek némely ága csodálatos virágzást mutatott, mégis csak inkább helyi jelentőségű maradt és alig volt a nemzeti vagyonosodásnak faktora. A termelésnek ilyen satnyasága mellett jelentős kereskedelmi fejlődésről nem lehetett szó; a kiváltságos osztályok makacs „nem adózunk” politikája pedig kizárt az állam részéről minden intenzív közigazdasági politikát. Ismert dolog, nem is lehet tőle minden jogosultságot eltagadni, hogy a fejlődési gondoskodás a gazdasági fejlődésről teljesen Ausztria felé fordult, azzal a Magyarországgal szemben, amely, az adómentességi kiváltságokhoz való ragaszkodás miatt, pénzügyileg passzív volt. A privilegiumi szelleme, amint megrontotta az alkotmányfejlődést, úgy lehetetlenné tette a közigazdasági felvirágzást. Ilyenről csak a 48-i nagy bilincstörés után lehetett szó, melynek gyümölcseit a nemzet a 67-es évben szedte le.

A 67-nek nagy érdeme tehát abban áll, hogy valóban szabaddá tette a pályát a nemzetben rejlő kulturái és gazdasági erők kifejtésére. Ismétlem,

nem a 67 megalkotóinak, hanem az őket követő politikusoknak hibája, hogy ez az erőkifejtés egyoldalú volt, leginkább a javak termelésének fokozásában nyilvánult meg, megfelelő gondoskodás nélkül azok helyes elosztásáról, vagyis: kellő szociális érzék nélkül. Tulajdonképpen kikerülhetetlen volt, hogy ebbe a hibába essünk; minden nemzet keresztülment rajta, az pedig régi dolog, hogy senki a másnak kárán nem okul, rendesen a magáén sem. A megkötöttségek által okozott bajok benyomása alatt a reformtevékenység mindenütt annak a hitnek jelében indult meg, hogy az erők felszabadítása és egyenjogúvá tétele önmagában meghozza a boldogulást; egy újabb kiábrándulás kellett hozzá, hogy ennek a némileg ökoljogi felfogásnak egyoldalúságáról meggyőződjünk és a szabadság elvének, korántsem megtagadásához, de magasabb etikai felfogásához jussunk, mely azonban formáját mindenütt még csak keresi. Midőn tehát a 67-es korszaknak a kulturái és gazdatsági felvirágzás terén elért fényes eredményeit megállapítjuk, ezt csak az itt megjelölt fenntartásokkal tehetjük.

Egészen más képet nyerünk, ha e nevezetes korszaknak befolyását a nemzet erkölcsi erejének fejlődésére akarjuk mérlegelni. De itt tulajdonképpen visszamenőleg az egész Habsburg-korszák hatására kell kiterjeszkednünk, mely ebben a tekintetben meglehetősen homogén jellegű.

A válasz az ekkép kibővített kér-

désre nem lehet egyszerű: a simplista megoldások rendszeren híján vannak a történeti igazságnak. Áll ez arra a feltétlen leszólásra nézve is, amellyel a nemzeti köztudat és még történetírásunk uralkodó irányzatai is a Habsburg-érát elintézik és amely most, mikor ennek a dinasztiának nincs hatalma, visszataszító nyelvöltögetéssel nyilvánul meg épp olyanoknál, akik annak idején a hatalom birtokosával szemben a legtöbb szolgálékütséget tanúsították. Annyi bizonyos, hogy ez az éra a nemzet erkölcsi erejének kifejlődésére nem volt kedvező befolyással, de ehhez az eredményhez más tényezők is hozzájárultak, különösen a *Privilegium szelleme*, amely a nemzet fogalmát szűk körre szorította, a kiváltságolt kisebbség és a néptömeg közt éles választóvonalat vont, a kisebbséget az osztályuralom szellemével, a tömegeket pedig úgyszólván intézményes bizalmatlansággal telítette, aminek utóhatását még most is érezzük. Ebből folyt a nagyobb politikai koncepció hiánya, a politikának az a tisztán defenzív jellege, mely e korszak alatt az uralkodó osztályok lelki-világát jellemezte és mely alól csak egyes ragyogó kivételek vannak, egy Bocskay, egy Zrínyi, egy Bethlen, egy Rákóczi. Ezek meteorként tűntek fel történelmünk egén, de a közfelfogásra módosító hatást nem gyakoroltak.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar kiváltságos osztály nem volt a nemzetnek olyan elenyésző kisebbsége, mint más nemzetek kiváltságosai

és hogy mindenféle foglalkozási ág volt körében képviselve. A XIX. század első feléből való megbízható adatok szerint a magyar nemesség, hozzászámítva a honoratiorokat, az összlakosságnak nagyobb hányadát képviselte, mint amilyent képviselt a Lajos Fülöp-féle korszak francia választó-közönsége Franciaország egész népéhez arányítva, főleg azonban zsibbasztólag hatott a nemzet erkölcsi energiáinak fejlődésére a folytonos megegyezések és kompromisszumok ama rendszere, amely a Habsburg-érát jellemzi és amelynek legfőbb mozzanatait korábbi előadásaimban jellemezni iparkodtam. A létező erőviszonyok, melyek sem a magyar nemzeti, sem az egységes osztrák gondolatnak teljes diadalát lehetségessé nem tették, az ilyen megegyezésekre a nemzetet épp úgy, mint a királyt reáutalták; politikai bölcsesség volt ezzel a szükségességgel megbarátkozni. Ámde ez a megbarátkozás mindig lemondásokkal járt, lemondással oly dolgokról, p. o. a véderő nemzeti jellegéről, amikről egy egészséges nemzet erkölcsi öncsonkítás nélkül le nem mondhat. Már most képzeljük egy olyan állapot évszázados hatását a nemzeti lélekre, amelyben a nemzeti gondolat energiájának le tompítása, a lehetetlen lemondásokkal való megbarátkozás politikai bölcségszámba megy. Egyes kiváló elmék elbírhadják a spontán nemzeti életösztönnek ezt az állandó lenyűgöztetését a hideg reflexió által, a nemzeti energia gyengülése nélkül: a tömegek nem. Ezeknél

közvetlen beáll a nemzeti energia gyengülése; így történt ez nálunk, ez is magyarázza gyenge ellentállóképességünket az összeomlás után bekövetkezett, magukban véve hitvány nemzetietlen felfordulásokkal szemben.

Ennek nem kellett szükségkép így bekövetkezni; a Habsburgok világpolitikai céljai és a magyar nemzeti gondolat teljessége közt nem volt szükségképeni ellentét; egymásnak erőt és biztosságot nyújthattak volna. De nem akadt sem a dinasztia, sem a nemzet körében férfiú, aki a megértés alapjait megformulázni és elfogadtatni tudta volna és így a két koncepció mint ellentét állott egymással szemben é/s, egymást megőrölték. Már egyszer rámutattam ezen előadások folyamán, de most megismétlem, hogy közvetlenül az összeomlás előtt közel állottunk ez útvesztőből való menekülésre; akadt ismét egy magyar király, aki igazán az akart lenni és kész volt a magyar nemzeti gondolatnak minden következményét elfogadni, a vele harcban álló dinasztikus elmélettel szakítani, de a Gondviselés nem akarta, hogy a sokat ígérő megindulás célhoz vezessen. Látzólag sokkal radikálisabb alakban nyertük vissza függetlenségünket: tényleg sohasem voltunk kevésbé urai elhatározásainknak, mint most.

Ha mindezekből folyólag meg kell állapítanunk, hogy a Habsburg-éra sem belső alkotmányos fejlődésünkre, sem a nemzet erkölcsi megerősödésére nem volt kedvező befolyással (amiért azonban nem lehet kizárólag a dinasz-

tiát felelőssé tenni), úgy viszont el kell ismernünk a Habsburg-házzal való összeköttetésünknek többrendbeli hasznát is. Először azt, hogy külbiztonságunkat fokozta azzal, hogy határaink nagy részét ellenséges támadástól mentette; másodsor azzal, hogy külső és belső ellenségekkel szemben hatalmas védelmet nyújtott, melynek hiányát most nap-nap után érezzük. De belső fejlődésünkre is azt az előnyös hatást gyakorolta, hogy intenzívebbé tette a nyugattal való politikai és kulturális összefüggésünket és véglegesen megállapította nemzeti életünk nyugati jellegét. Ezt az eredményt, melyet nem lehet elég magasra taksálnunk, szolgálták olyan jelenségek is, amelyek különben károsak és elítélendők voltak: idegen katonai és politikai befolyások, az udvarhoz szító társadalmi rétegek egy részének elnemzetietlenedése, mely bizonyos finomodást hozott társadalmi szokásainkba. Távol áll tőlem, hogy ezeket a szomorú jelenségeket szépítgetni akarnám; csak arra akartam rámutatni, hogy túlnyomólag rossz hatásuk mellett olyan nyomokat is hagytak, melyek, magának a jelenségnek elmúlása után, hasznos következményekkel jártak.

A Habsburgok uralma alatt fejlődött ki hazánkban a nemzetiségi kérdés, mielyről alkotmányfejlődésünk szempontjából még néhány szót kell mondanom. Eddig ugyanis folyton a „nemzetről” beszéltem, a nemzeti genius alkotásairól, nemzetnek és királynak a

szent korona misztériumába való összeol vadasáról, és az ennek dacára nemzet és király közt előállott ellentétekről, midőn a királyi hatalom birlalói más ideált szolgáltak, mint a nemzet.

De felmerülhet az a kérdés, hogy „nemzet” alatt kit és mit kell érteni? A kiváltság uralmának idején, amint láttuk, csak a kiváltságosak alkották a közjogi értelemben vett nemzetet, csak ők voltak a szent korona tagjai. 1848 után a „nemzet” fogalma azonossá vált az állampolgárok összeségével, akik közt közjogi megkülönböztetés többé nem létezett.

Igen ám, de a kiváltságos és nem kiváltságos osztályokra szakadás mellett a századok folytán még egy másik megkülönböztető mozzanat fejlődött: a nemzetiség, és ezzel egy új problémával gazdagodott politikai fejlődésünk. Az ország őslakói ezt a problémát nem vetették fel; számuk nem volt igen nagy, politikai szervezkedésük kezdetleges és bizonytalan; nyoma sincs valamely befolyásnak, amelyet a politikai magyar nemzet kialakulására gyakoroltak volna. De a keresztény éra minden századán át kisebb-nagyobb idegen beözönlések folynak, részben céltudatos királyi telepítések, mint pl. az erdélyi szászok, a szepességi németség, részint eltűrt és megengedett bevándorlások, mint különösen az oláhoké a XIII. századtól kezdve. Tetőpontját érte el az idegen beözönlés a törökök elől menekült szerbek tömeges befogadása és a török uralom alól felszabadult területeknek német telepésekkel való be-

népesítése által a XVIII. század első felében. Hangsúlyozni kívánom, hogy, mivel az őslakóknak a történelemben úgyszólván nyoma veszett, az idegen népelemek összesége mint bevándorlókön tekintetbe, azaz mint olyan, aki a magyar államalkotás művében részt nem vett, hanem a már kiépített magyar államban talált hajlékot, viszont annak erejét is növelhette.

Ez a megállapítás hazánk ügyére nézve ma aktuális fontossággal bír.

Az a kegyetlen békeszerződés ugyanis, mely hazánkat feldarabolta, etikai megalapozását abban a feltevésben keresi, hogy őseink itt már régebben megtelepedett és rendezett állami viszonyokban élő nemzeteket igáztak le és hogy Nagy-Magyarország nem magyarajkú polgárai ezeknek a leigázott, szabadságuktól és állami létüktől megfosztott nemzeteknek utódai. Az ezeréves birtoklásra való hivatkozásunkkal szemben az entente főtanácsa a magyar békeküldöttséghez intézett utolsó átiratában egyenesen azt mondja, hogy igazságtalanság és elnyomás nem válik igazsággá azáltal, hogy ezer esztendeig tart. Hát ez a beállítás abszolút történeti tudatlanságon és olyan szláv és román legendákon alapul, amelyeket ama nemzeteknek komoly történetírói is már elejtettek. Az igazság az, hogy Nagy-Magyarország mai nemzetiségi viszonyainak kialakulásában az őslakóknak megállapítható része nincs. Hogy azok kizárólag, vagy legalább kilencetized részben fokozatos bevándorlás által keletkez-

tek. Ha etikai fogalmakkal dolgozunk, úgy ennek a ténynek perdöntő jelesége van. mert későbbi bevándorlóktól csakugyan kívánni lehet, hogy annak az államnak rendjéhez alkalmazkodjanak, melyben saját akaratukból keresnek hajlékot.

Már most mi ezeknek a bevándorlottaknak és megtelepedett népeknek közjogi helyzete?

Jogi szempontból a válasz nagyon egyszerű. Azoktól a helyi kiváltságoktól eltekintve, amelyeket egy részük a telepedéikor nyert és melyeket a, későbbi jogfejlődés jobbjára elenyésztett, közülük azok, akik a kiváltságos osztályuralom idejében a kiváltságosak soraiba emelkedtek, ezzel a nemzetbe vétettek fel és a magyar szent korona tagjaivá lettek, csakúgy, mint a fajbeli magyarok; a többiek a magyar plebs sorsában osztozkodtak.

1848 után, mikor a nemesi kiváltság a haza minden polgárára kiterjesztett, ez a megkülönböztetés megszűnt és az általános magyar állampolgárság lépett az előjogok helyébe. Ez a nagy átalakulás ismét egyformán érintette mindazokat, akik előbb akár a kiváltságosak, akár a nem kiváltságosak soraiba léptek, tekintet nélkül faji eredetükre. A nemzetiség nem volt közjogi megkülönböztető momentum állampolgár és állampolgár közt. Mindnyájan együtt alkották az egységes magyar politikai nemzetet. Hogy az anyanyelv különbözőségének ténye a közigazgatásban, közoktatásban, törvénykezésben stb. mily mértékben és

mily módon vétetett tekintetbe: ez tisztán politikai kérdés, mellyel itt foglalkoznom nem kell. Jogilag az állampolgárok összessége a faji eredetre való tekintet nélkül egy homogén közjogi egységet alkotott „nemzet” alatt tehát az állampolgárok összességét kell értenünk.

Jogilag ez egészen tiszta dolog; a nemzeti függetlenség mellett a nemzet politikai egysége vált közjogunknak egyik alaptételévé. De az ilyen alaptételek akkor szoktak kidomborodni, amikor érvényesítésük küzdelembe kerül; ameddig magától értetődők, nem igen említetnek. Kicsoda beszél Anglia függetlenségéről, vagy Franciaország függetlenségéről? A magyar nemzeti függetlenségről azonban folyton beszélni kellett, már régebben is, mikor a német császárok a magyar királyságot hűbérüknek akarták tekinteni, de főleg újabban, mióta a Habsburg-uralkodók beolvasztási kísérleteivel kellett szembeszállani. Ha tehát a magyar politikai nemzeti egység is mindig erősebb hangsúlyozást nyert, úgy ez már magában véve gyanús körülmény és arra enged következtetni, hogy ez a tétel is épp oly küzdelmessé vált, mint a nemzeti függetlenség tétele.

Mióta vált azzá? Mióta létezik nemzetiségi kérdés?

Amióta a nem magyarok tömegek sorából való felemelkedés nem jelentett egyúttal felszívódást a magyarságba, hanem, az emelkedők egy részénél legalább, együtt járt a faji egyéniség tudatos fenntartásával; más sza-

vakkal: egy nemzetiségi intelligencia keletkezése óta.

Nem szándékozom ennek a nagyon érdekes folyamatnak történetét előadni; nekem itt csupán annak következményeivel van dolgom, alkotmányos fejlődésünk szempontjából.

A következmény a nemzetiségi öntudatnak: keletkezése volt és ebből az öntudatból folyó követeléseknek fellátása. Végző kijegecesedésükben e követelések, amint azok az 1868. évi nemzetiségi törvényről folyt képviselőházi vitából kidomborodnak, abban pantosultak össze, hogy a nemzetiség mint (különálló közjogi testület ismeretessék el és mint olyan, bizonyos önkormányzati jogokkal ruháztassék fel. Ez a követelés önnönmagában még nem bírt irredentisztikus jelleggel, de rideg ellentétben állott a magyar nemzet fejlődési törvényével, melynek ereje éppen a nemzeti egységben, a szent korona összes tagjainak a szent koronához, az államhatalomhoz való egy és ugyanazon direkt viszonyában állott. Ez a nagy nemzeti hagyomány szükségyszerűen merev állást foglalt a nemzeti egység szétbontását célzó követeléssel szemben; tudott liberális lenni a nem magyar anyanyelvű polgártársak azon igényével szemben, hogy anyanyelvüket nem csupán a magán- és vallási életben, de az önkormányzatban is szabadon használhassák; lehetett volna még liberálisabb is, mint amilyennek tényleg mutatkozott. De ezek a szabadelvű intézkedések az *egyéni* jog tiszteletének alapján állot-

tak; jelentőségük az volt, hogy mivel a magyar állam a szabadság eszméjén épült fel, polgárainak azt a jogát elismeri, hogy az állami egység követelte határokon belül egyéniségüknek minden oldalát, tehát nyelvi sajátosságukat is fenntarthassák és fejleszthessék. Annak megállapítása, hogy az „állami egység” e tekintetben minő korlátokat állapít meg, hogy a korlátok szűkíttessenek-e, vagy tágíttassanak-e, politikai kérdés, melyről a nézetek eltérhetnek; Eötvös József és Bánffy Dezső politikája közt e tekintetben bizonyára nagy volt a különbség, de az elv egy és ugyanaz maradt: nemzetiségi, helyesebben szólva: nyelvhasználati szabadság, mint az egyéni szabadság következménye, kizárásával a nemzetiségnek, mint közjogi fogalomnak és területi közjogi szervezetnek, így tehát annak a kettős hadállásnak, melyben uralkodóház és nemzet gyakran egymással szemben állottak, a birodalmi egység és a magyar állami függetlenség hadállásának, hasonmása akadt a nemzetiségi kérdésben, a nemzetiség szerint való széttagolás és a nemzeti egység kettős hadállásában. A lappangó összeütközéseiknek ez a két rendje szálaiban gyakran keresztezte egymást, nyilvánulásaiban gyakran összefolyt. A dinasztia sokszor dédelgette az egységbontó nemzetiségi törekvéseket, hogy a magyar függetlenségi törekvésekkel szemben szövetségeseiket nyerjen; de kiváló magyar hazafiak nemzeti politikája is elhajlásokat szenvedett a függetlenségi gon-

dolattól, hogy ama szétbontó nemzeti-ségi törekvésekkel szemben a dinasztia támogatását az egységes magyar nemzeti politika számára megnyerje. Nem bocsátkozom ezeknek a taktikai mozdulatoknak a bírálatába. Bár nem tehetem, hogy mellesleg meg ne jegyezzem, mily gyökeresen elhibázottnak tartottam mindig úgy az egyiket, mint a másikat, mily erős volt mindig a meggyőződésem, hogy csak úgy boldogulhatunk, ha az egész vonalon tiszta munkát végzünk, mert az a^ nemzeti egység, mely nem jogi fikció, hanem élő valóság, fajilag különálló elemek közt csonka nemzeti étellel, mely neon vonz és nem imponál, főleg pedig a nemzeti jellegű véderőtömörítő, közös állampolgári tudatra nevelő hatása nélkül nem létesíthető. Ámde nekem itt csupán annak megállapításával van dolgom, hogy a nemzeti egység gondolatának küzdelmessé válása éppúgy befolyásolta alkotmányos fejlődésünket, amint azt befolyásolta a nemzeti függetlenség eszméjének defenzívába vonulása, leginkább pedig befolyásolta a két alaptételért folyó küzdelemnek összeszövődése. Ez a befolyásolás sokféle módon nyilvánult meg; résziben már reámutattam annak egyes nyomaira úgy a dinasztianak, mint a nemzeti politikusok magatartásában. Az ezirányban elmondottakhoz még hozzáteszem azt, hogy közigazgatásunk korszerű reformjának egyik állandó akadálya a központi hatalom iránti bizalmatlanság volt, melynek folytán tulajdonkép nem az állami akarat fel-

tétlen szabatos érvényesülését, hanem megakadályozásának eszközeit szervezték őseink és ez a szellem a legutolsó időkig is hatott, sőt nyomaival még most is találkozunk. Hasonlókép a szeparatiztikus nemzetiségi törekvésekre való hivatkozás volt azoknak legerősebb fegyvere, akik a demokratikus haladás követelményeinek ellene szegültek. A közgazdasági kérdések objektív mérlegelését is megrontotta a közjogi szempontoknak a felelevenítése; a király a birodalmi egység megővésének eszközeként ragaszkodott a közös vámterülethez és közös bankhoz; a nemzeti függetlenség exponált előharcosai viszont dogmát csináltak a vámterületi és bankügyi különválásból. Mind a két felfogás abban az alaphibában szenvedett, hogy elvi jelentőséget tulajdonított olyan közgazdasági kérdéseknek, amelyek tisztán a változó idők körülményei és célszerűségi szempontok szerint oldandók meg. A jogállam összes biztosítékainak kiépítését a közigazgatási és különösen a legyeim; jogban szintén az a gondolat akadályozta meg, hogy a magyar államnak a körében megnyilvánuló szét húzó szereplésekkel szemben bizonyos diszkrecionális hatalomra van szüksége, melyet merev jogszabályok túlságosan meg nem kötnek. Szóval alig volt közéletünknek az a kérdése, melyet tisztán saját érdeme szerint oldhattunk volna meg, melynek megoldásába helyesen, vagy helytelenül, de egy nagyon elterjedt köztudat nyomása alatt bele nem vegyültek volna a köz-

jogi és nemzetiségi politika tekintetei.

Valóban csoda, hogy ennyi zavaró momentumnak dacára alkotmányos berendezésünk alapfalai meg nem rendültek. Köszönhetjük ezt páratlanul egészséges alapon való felépítésüknek. Az európai szárazföldön egyedül a magyar alkotmány az, amely kezdettől fogva a közhatalmak közjogi felfogásán épült fel, mely ezt a felfogást a középkor delén a szent korona tanában olyan alakba tudta önteni, melyet az idők fejlődése nem tett avulttá, hanem inkább mindjobban kidomborított, mert tulajdonképpen a modern államnak lát-noki szellemmel való előérzetét tartalmazta. Egy ilyen századokra kiható, az elvénhedésnek ki nem tett elvi alap birtokában fejlesztette ki magából a magyar nemzeti génusz a folytonosságának azt az ösztönét, mely a nemzeti politika minden fázisán keresztül húzódtott és, ha nem is kerülhette el a súlyos hibákat, mégis biztosította az életet. Az egyszerű józan ész kívánja, hogy a múltnak hibáit kerülve azokat az alaptételeket híven megőrizzük, amelyek erejéből dacolni tudunk tíz évszázad viharáival.

Ámde miként lehetséges ez ma, annyi összeomlás után, mely alig hagyott meg helyén egy-egy darabot régi intézményeinkből! A kérdés sorsdöntő jellegű és szíves engedelmmel annak fogom szentelni utolsó előadásomat.

VII. ELŐADÁS. A mai helyzet közjogi analízise. — összefoglalás.

Magyarország mai helyzetének jogi analízise kétségtelenül a nehezebb feladatok közé tartozik, mely csak úgy oldható meg, ha távoltage tartjuk magunkat minden politikai mellékgondolattól. Ezt a helyzetet formába öntötte az 1920. I. t.-c. mellyel a nemzetgyűlés, megállapítván, hogy a királyi hatalom gyakorlása és az országgyűlés működése megszűnt., önmagát nyilvánította a törvényhozó hatalom kizárólagos bírálójának és a királyi végrehajtó hatalmat, bizonyos megszorításokkal egy kormányzóra ruházta, kinek hivataloskodása addig tart, míg a nemzetgyűlés a királyi hatalom iránt véglegesen intézkedik. Ez a törvénycikk a jogalap, amelyen a mai helyzet áll. A kérdés csak az, hogy milyen jogalapon áll maga az a törvénycikk és mi tehát annak közjogi jelentősége.

E tekintetben két felfogás képzelhető. melyeknek egyikét sem zárja ki a törvény szövegezése. Az egyik felfogás szerint a régi jog a törvényes közhatalmak összeomlása folytán megszűnt, új jogrendet kellett teremteni; evégből vissza kellett nyúlni minden hatalomnak ősforrásához: az egész nemzethez; ez megtörtént, midőn az általános, egyenlő és titkos szavazati jog alapján nemzetgyűlés jött létre, mely az új jognak egyedüli forrása. Ennek az új jogalkotásnak első lépése volna az 1920. I. t.-c.

A másik felfogás szerint a törvényes közhatalmaknak *tényleges* összeomlása nem jelenti azoknak jogi megszűnését; de az is bizonyos, hogy arra az időre, amely alatt működésüket bármely okból életbe hívni nem lehet, kiegészítőjogről kellett gondoskodni, mert a nemzetet anarchiának kitenni nem lehet. Ez a kiegészítő jogalkotás igen helyesen történt akkép, hogy a nemzet egyeteme minden megszorítás nélkül” hivatott fel a hatalom *tényleges* birlalói által képviselőinek megválasztására és helyesen történt az is, hogy ezek a képviselők, vagyis a nemzetgyűlés kiegészítő intézkedéseket tettek a közhatalmak szervezése tekintetében. Ezek az intézkedések a nemzet szükségjogon alapulnak, tehát jogosak, és a szükségog keféiben valóságos jogot ajkötijak. Ámde ez a jog csak kiegészítő arra az időre, mely alatt a jog folytonosság nem érvényesülhet. Az alkotmányos jogfolytonosságot meg nem szüntethette és végső hivatása

abban áll, hogy helyreállítását előlőszítse.

E két felfogásnak elseje szakítást jelent az egész magyar jogfejlődéssel, új kezdést forradalmi jogalkotás alapján. E tekintetben pedig nem határoz semmit, hogy ennek az új megindulásnak folyamán esetleg a régihez tartalmilag sokban hasonló jogrendszer alakul ki; a megkülönböztető momentum a jogfejlődés folytonosságának megszakítása. Amit nem azért tekintenek jognak, mert jog volt és nem szűnt meg jognak lenni, hanem azért, mert egy új jogalkotó cselekményből származik, mely tabula rasát talált, az forradalmi jogalapon áll, bármennyire is hasonlítson tartalmilag a régihez. Másodika beilleszti a tényleges helyzet szükségleteit a jogfolytonosságba, megfér a magyar nemzet hagyományos gondolkozásával és tulajdonképen, változott formák közt azt cselekszi, amit a nemzet már több ízben cselekedett, mert a jogállapotnak tényleges megszakítása elég gyakori esemény a, mi történetünkben.

Kérdés e két felfogás közt, melyiket kell választanunk?

A válasz erre a kérdésre szerintem nem is lehet kétséges. Minden ok mellett szól, hogy a jelenlegi jogállapotot, mint kiegészítőt, beillesszük a jogfolytonosságba.

Nincs egyetlen tény sem, mely annak megszakadását jelenthetné; nincs egyetlen jogi cselekmény, amely annak alapjait érintené. Mert mik azok a tények, amelyek jogilag fennállott közhatalmak

működését tényleg félbeszakították és észben mindmáig is lehetlenné teszik 1

A Károlyi-forradalom a maga teljes politikai. indokolatlanságra val; Károly királynak az a nyilatkozata, hogy tartózkodni kíván a kormányzatba való beavatkozástól és a nemzet döntését az *államforma tekintetében* érvényesnek fogja elismerni, ami nem lemondás a rónról; a köztársaságnak proklamálása, nem a nemzet illetékes, vagy bármi lmodon létrehozott képvisellete, hanem jegy budapesti népgyűlés által; a kommunista rémuralom és annak ellenforradalmi cselekmények által való megbuktatása, végül egy a helyzet kényszere és idegen felszólítás folytán megalkult kormány és annak szükségparancsolta intézkedései. E tények egyike sem bír jogbontó és végleges jogot alkotó jelentőséggel, bár egy részük a helyzet kényszerében igazolást nyer. A folytonosságot ennek folytán jogilag még nem szakíthatták; attól eltérni csak forradalmi jog alapján lehet. Már most én nem akarok annak a kérdésnek taglalásába bocsátkozni, hogy minő előzmények után és minő körülmények közt alkothatnak jogot forradalmi tények. Csak azt akarom kiemelni, hogy ezeknek az előzményeknek és körülményeknek megállapítása tekintetében jogszabály ok nem léteznek, nem is létezhetnek, hogy ennek folytán tisztán szubjektív megítélésnek dolga, vajjon ilyen előzmények és körülmények fennforognak-e és hogy, mindezekből folyólag a forradalmi jogalkotás felett, mindenesetre hosszú ideig,

míg a tartósság és a régi jog teljes elhalványulása azt, nem szentesítette, a szubjektivitás bizonytalanságának köde lebeg. A forradalmi jog hatásában épp azáltal különbözik a fejlődés folytonosságán alapuló jog-tól, hogy ez utóbbi csak kivételesen és csak a társadalmi rendből kizökkent egyénekekkel szemben szorul külső hatalmi eszközök támogatására; állandóan működő erejét attól az egész közönséget átható erkölcsi tudattól kölcsönzi, hogy vele szemben az engedelmesség etikai kötelesség. A forradalmi jog ellenben ilyen etikai kötelességérzetet nem teremt és csupán a rendelkezésre álló hatalmi eszközök útján tud általánosan érvényesülni; ezek pedig addig tartanak, amíg egy újabb felfordulás folytán valami más tényezőnek kezébe nem mennek át: a polgárok zöme pedig minden lelkiismereti aggodalom nélkül választ a különböző felfordulások közt, rendkívül könnyelműen járna tehát el egy nemzet, ha abszolút szükség nélkül a biztos jogalapot ilyen prekárius jellegű, ki által el, ki által el nem ismert jogrendszerrel cserélné fel. Legkevésebbé tudná pedig magát beleélni ilyen helyzetbe a magyar nemzet, amelynek évszázados hagyományai a jogfolytonosság kultuszán alapulnak, melynek ez volt legfőbb fenntartó ereje és amelynek cívódási hajlamait éppen csak a pozitív jog kultusza tudta fékezni, holott a szubjektív mérlegeléstől függő jog azokat a teljes összeférhetlenségig fokozná.

Ezek a célszerűségi okok, melyek a

nemzet fenntartásának törvényeiből merítvük, elegendők volnának arra, hogy az előbb említett két felfogás közt azt válasszuk, amely a mai jogállapotot nem föléje helyezi a jogfolytonosságnak, hanem alája rendeli és abba mint kiegészítő jogot beleilleszti. Elegendők volnának még akkor is, ha a két alternatíva közt szabad választásunk volna; de nincs.

Ennek megindokolására pedig ismét nem bocsátkozom annak taglalásába, van-e és mikor a forradalmi jogalkotásnak ereje arra, hogy a jogfolytonosságon alapuló jogot hatályon kívül helyezze; más szavakkal: jogilag megsemmisíthette volna-e az 1920. I. t.-c. az addigi alkotmányos jogállapotot, ha ez lett volna szándéka. Ha a kérdést tárgyalnom kellene, határozott nemmel válaszolnék rá; de nincs rá szükség, hogy egyáltalán tárgyaljuk.

Elég nekem annak megállapítása, hogy az 1920. I. t.-c. nem fejezi ki világosan az addig fennálló jogállapot megszüntetésének akaratát, hogy azt, a szövegen elkövetett erőszak nélkül, úgy is lehet magyarázni, hogy mint kiegészítő jog akar beleilleszkedni a meg nem szakított jogfolytonosságba.

Ha pedig ez a magyarázat lehetséges, akkor kötelesek vagyunk azt elfogadni; kötelesek nem az előbb említett, bármennyire súlyos célszerűségi okoknál fogva, hanem a szó szoros értelmében jogilag.

Mert, még akkor is, ha a forradalmi jogalkotásnak azt az erőt tulajdonítjuk, hogy a jogfolytonosságon alapuló

jogállapotot jogilag megszüntethesse, tehát még a forradalmi jog logikáján belül is. fel kell állítanunk azt a tételt, hogy ez a következmény csak akkor állhat be, ha a forradalmi jog alkotói erre irányuló akaratukat világosan kifejezték. Szupponálni ezt az akaratot nem lehet; ha ilyen szuppozíciónak, vagy[^] kétes értékű magyarázatnak jogbontó erőt tulajdonítunk, akkor már nem a forradalmi jognak, hanem a teljes jogi anarchiának területén mozgunk.

Mivel tehát az 1920. I. t.-c. nem juttatja kétségtelenül kifejezésre megalkotóinak azt az akaratát, hogy a jogfolytonossággal szakítva, a régi alkotmányos intézményeket megszüntesse; még a forradalmi jogi felfogás szempontjából is lehetetlen annak ezt a hatályt tulajdonítani és a jogfolytonosság az 1920. I. t.-β. után is érintetlenül tovább fennáll, bár tényleges helyreállításának ezidőszert legyőzhetetlen akadályai vannak és ezért a ki-segítőjog, mint olyan, parancsolólag érvényesül és tiszteletben tartandó. Ezekkel a fejtegetésekkel nem az én szubjektív politikai felfogásomat adtam elő, hanem a fennálló jogot magyaráztam. E magyarázattal, igaz, ellentétben áll az 1921. évi XLVII. trónfosztó törvénycikk. Ámde ez a törvénycikk, keletkezésének összes körülményeinél fogva, aminők a kormány eredeti javaslata szerint magában a törvényben fel voltak sorolva és azután célszerűségi okokból az indokolásba tették át, teljesen kirí a jogalkotás összes

követelményeiből. Ennek bizonyságául álljanak itt az indokolás szavai, melynek alapján a trónfosztó törvény megalkottatott:

„A sokat szenvedett magyar nemzetire—újabb megpróbáltatások ideje következett el.

A közelmúlt eseményeivel kapcsolatban a magyar állammal szemben azt a követelést támasztották, hogy koronás királyát trónjától és uralkodóházát trónörökösödési jogától fossa meg.

A magyar állam még sohasem állott oly nehéz elhatározás előtt, mint ezekben a sorsdöntő napokban. Idegen hatalmak a békeszerződésben is biztosított függetlensége ellenére beleavatkoznak belső ügyeibe. *Olyan intézkedése követelnek tőle, amelyre magát sohasem kötelezte, amelynek teljesítését a trianoni békeszerződés sem róttára és amely alkotmányának alapelveivel sem egyeztethető össze.* E követelés elutasítása esetére pedig az országot fegyveres támadással fenyegetik.

A kormány nem vállalhatja a felelősséget azért, hogy a világháború és a forradalmak pusztításai után meggyengült nemzetet újabb, a haza fennmaradását is veszélyeztető háború elé állítsa, mert az ország megerősödését és felvirágozását csak békés viszonyok között kifejtendő munkás élettől reméli. Ennélfogva az ország válságos helyzetében, *miután a békét és ezáltal a nemzet létét is fenyegető veszély elhárítására és az elhatározás szabadságának biztosítására az adott viszo-*

nyok között lehetséges minden egyéb békés eszközt sikertelenül megkísérelt, arra határozta el magát, hogy a kül-államok követelésének elegei téve, a nemzetgyűlés elé a jelen törvényjavaslatot terjeszti be.”

Valóban kérdezhetjük, vajjon törvényalkotásnak nevezhető-e egy olyan intézkedés, mely nem a törvényhozói akaratot juttatja kifejezésre, hanem bevallottan idegen akarat, illetve erőszak előtt hódol meg? Vele csakugyan egyedül a politika foglalkozhatik; a jogtudomány mint tőle idegen alkotás mellett halad el mellette. Többet róla mondani itt valóban felesleges; joghatállyal a legjobb esetben is csak annak a kisegítőjognak keretében bírhat, amelyben született; a jogfolytonosságot épp úgy nem érintheti, amint nem érintik azt a kisegítőjog egyéb alkotásai. Ebben a keretben is egy anomália, melyet semmiféle rendszerbe beilleszteni nem lehet. Legjobb reá Dantének azt a versét alkalmazni, melyben a kárhozottak egy bizonyos kategóriájára vonatkozólag így szól: „Non ti curar di loro, ina guarda e passa”. Ne gondolj velük, de nézz magad elé és haladj tovább.

Ezzel eljutottam volna előadásaim végéhez. Madártávlatból megszemléltük alkotmányfejlődésünk legfőbb mozzanatait azzal a célzattal, hogy a gyakran zavaros események, ellentmondó irányzatok és elhomályosító tények ködén át felismerjük annak a fejlődésnek legfőbb vonalait és imponáló folytonosságát. Reámutattam Ősi ál-

lami szervezetünknek azon megkülönböztető jellegére, melyet az idők viszontagságain keresztül a dolog lényegében mindig sikerült megóvni, mely szerint a közhatalmi szervezet nálunk az első kezdettől fogva közjogi jellegű volt ellentétben annak a többi európai népeknél domináló magánjogi jellegével. Reámutattam, miként sikerült Szent Istvánnak a királyság intézményét a nemzeti hagyománynak megfelelő közjogi jelleggel ide beültetni. Láttuk, miként iparkodott az Arany Bulla Szent István intézményeit a nyugati szomszéd országok hűbériségi eszmeáramlataiból beözönlött elfajulásoktól megtisztítani. Láttuk, miként állapította meg véglegesen a közhatalmak közjogi jellegét és a királyi hatalomnak az időközben kifejlődött nemzeti szabadságokkal való organikus, valóban állami jellegű összefoglalását a magyar szent korona tana. Láttuk ennek is erővesztését a vegyesházi királyok alatt, főleg a trón betöltése körül fennforgó állandó bizonytalanság és egy hatalmas oligarchia előretörése folytán. Láttuk e tényleges elfajulásokkal szemben a hamisítatlan magyar alkotmányos szervezet páratlanul szabatos elméleti kifejtését Werbőczy István közjogi tanításában; de láttuk ennek a hatalmas épületnek azt a gyengeségét is, hogy csupán a kiváltságos osztályokat foglalta magában és így a tömegekben nem volt alépítménye, sőt azok antagonizmusát váltotta ki. Láttuk, miként bírt mindezek dacára ez az alkotmány őseredeti jellegénél

fogva elég szilárdsággal arra, hogy győzelmesen állja ki. még pedig az európai szárazföldön egyedül ő, az összes középkori alkotmányoknak azt a súlyos krízisét, mely a renaissance áramlataival, a justiniánusi közjog feléledésével valamennyieket megrendítette. Láttuk, miként vergődött a mohácsi vész csonka Magyarországának alkotmánya a Habsburg-házi királyoknak előbb jóhiszemű meg nem értése, később öntudatos beolvasztási küzdelmei ellen; jellemeztük a két fél hadállását, mint birodalmi ^ egységet egyfelől, nemzeti függetlenséget másfelől; megállapítottuk, hogy az összeütközések bizonyos törvényesség szerint mindenkor kompromisszumokkal végződtek, melyekben sikerült a magyar állami önállóságnak és alkotmányának formai elismerését elérni, bár a tényekben a dinasztia mindig meg tudta tartani a birodalmi egységet szolgáló legjelentősebb intézményeket, nevezetesen a hadsereg egységét. Analizáltuk e kompromisszumok két legfőbbjét: a Pragmatica Sanctiót és a 67-es kiegyezést; közben ecseteltük a magyar nemzeti erőnek legimpozánsabb megnyilvánulását a 48-as nagy nemzedék munkájában, mely teljes valósággá tette a szent korona tanát, annak tagjai közé felvéve az összes honpolgárokat; mely ezzel a ténnyel fényesen expiálta a magyar kiváltságos osztálynak a kiváltsághoz való korábbi ragaszkodását, megteremtette a gazdasági fellendülés alapjait és a tényekbe vitte át Magyarországnak addig csak

elvileg elismert állami függetlenségét. Rámutattunk az elnyomásnak korszakára, mely e fényes fellendülést követte, és a 48-as vívmányok nagy részének megmentésére a 67-es kiegyezésben, egyszersmind azonban e mű hiányaira is. Reámutattunk a nemzetiségi kérdés keletkezésére és alkotmányos fejlődésünkben különböző időszakok szerint különbözőképen mutatkozó hatására. Végigkísértük ezeken a fejleményeken keresztül azt az erkölcsi erőt, amelynek köszönhetjük nemzeti önállóságunk és alkotmányunk megmentését: a jogfolytonosság elvéhez való szilárd ragaszkodást. Azután a lehető legteljesebb elfogulatlansággal iparkodtunk megállapítani, nem csupán a 67-es érának, de az egész Habsburg-korszaknak mérlegét, annak azt az előnyét, hogy külső biztonságunkat fokozta, nemzeti életünknek a nyugati civilizációba való bekapcsolását véglegesítette és bensőbbé tette, viszont azt a hátrányát, hogy a nemzeti öntudat ösztönös öserejét a folytonos kompromisszumok és lealkuvások által meggyengítette. Egy pillantást vetettünk arra a kilátásra, amely közvetlen az összeomlás előtt számunkra megnyílt, hogy a magyar nemzeti gondolat az uralkodóval való tökéletes egyetértésben a maga teljességében érvényesüljön. Végül meg kellett vizsgálnunk, hogy mit jelent közjogi szempontból az összes közhatalmak összeomlása folytán a nemzeti szükségjog alapján keletkezett jelenlegi állapot és kifejezést adtam annak a meggyőző-

désemnek, hogy az nem jelentheti a fejlődés folytonosságának jogi megszakítását, hanem csupán e folytonosság tényleges érvényesülésének külső akadályait, és az azokkal való szükségzerű számolást, hogy tehát semmi jogi indok nincs arra, hogy félretegyük azt az évszázadokon át bevált nemzetfenntartó erőt: a jogfolytonossághoz való ragaszkodást és ehelyett a forradalmi jogalkotás ingatag talajára lépünk.

Ezt az egész jogtörténelmi folyamatot iparkodtam amennyire embertől, még pedig e dolgok iránt melegen érző embertől telik, történetírói elfogulatlansággal ecsetelni. Nem hallgattam el őseink súlyos hibáit és ezzel nem vétettem a kegyelet ellen, mert honfenntartó munkájuk dicsősége olyan fény, amely az árnyékot is elbírja és amely nem szorul szépítésre és hazudozásra, hogy dicsősége maradandó legyen. Ha mindezeknek a tényeknek és egymást keresztező irányzatoknak, ha mindezeknek az erényeknek és bűnöknek, ha mindezeknek a diadaloknak és vereségeknek eredőjét megvonjuk, egy olyan öntudatos nemzeti erőnek képét nyerjük, mely büszkeséggel és még mai süllyedt állapotunkban is a jövőbe vett reménnyel töltheti el a magyar ember lelkét. E remény pedig annál alaposabb, annál alkalmasabb arra, hogy *tetté* váljon, minél mentesebb az illúziótól, minél teljesebben látja az egész igazságot.